

Elektronska biblioteka poljsko srpskih kulturnih veza
Projekat Rastko Poljska ♦ Projekt Rastko Polska
E-Biblioteka Polsko-Serbskich Związków Kulturowych

Prace Młodych Polskich Serbistów

Radovi mladih poljskih srbista

Tom 1

Redaktor Dejan Ajdačić

<http://rastko.rs/rastko-pl/>

2018

"Prace Młodych Polskich Serbistów : Radovi mladih poljskih srbista" predstavljaju zbornik sa *Konferencije mladih poljskih srbista* održane 15–16. marta 2018. na Katedri slovenske filologije Filološkog fakulteta Univerziteta u Lođu. Učestvovali su studenti i doktoranti univerziteta u Gdanjsku, Krakovu i Lodju – <http://rastko.rs/rastko/delo/15466>

SPIS TREŚCI

<i>Ewa Kornacka</i>	
Serbski klasztor Chilandar	5
<i>Jakub Pawlak</i>	
Tematy dotyczące średniowiecznej Serbii w recenzjach i artykułach z czasopisma <i>Studia Ceranea</i>	13
<i>Piotr Mirocha</i>	
Polisemia serbskiego leksemu <i>narod</i> i jej konsekwencje. Studium dwóch przypadków	19
<i>Monika Zekić</i>	
Próba klasyfikacji nazw osobowych w zbiorze bajek <i>Čarobna šuma</i> Branko Ćopicia.	35
<i>Damian Stankiewicz</i>	
Gra słów w polskim przekładzie serbskiego slangu.	41
<i>Magdalena Maszkiewicz</i>	
Orfeusz, Pieśniarz, Kronikarz, Bibliofil – o obliczach poety w wierszach Jovana Hristicia, Ivana V. Lalicia i Miodraga Pavlovicia	50
<i>Jakub Szwat</i>	
Język reklamy książek. Analiza na podstawie opisów książek psychologii popularnej z serbskiej księgarni internetowej www.laguna.rs	64
<i>Małgorzata Pabich</i>	
Porównanie wybranej terminologii siatkarskiej w języku polskim i języku serbskim	72

Ewa KORNACKA (*Gdańsk*)

SERBSKI KLASZTOR CHILANDAR

Tekst je posvećen srpskom manastiru Hilandar, koji se nalazi na Svetoj Gori. Oslikan je istorijski pregled, pravni status i organizacija života na Svetoj Gori i manastiru Hilandar. Pored toga, nabrojana su bogatstva manastira – ikone, slike, rukopisi i knjige. Predstavljeno je i mesto koje manastir Hilandar zauzima u nacionalnoj svesti Srba.

Ključne reči: Hilandar, manastir, ikone, slovenski rukopisi, Sveta Gora, Atos.

Monastyr Chilandar znajduje się w Autonomicznej Republice Góry Athos, która jest położona na półwyspie Athos. Jest to najbardziej wysunięty na wschód półwysep połączony z Chalkidikami. Nazwa Republiki wywodzi się od nazwy znajdującego się tam szczytu Athos o wysokości 2033 m n.p.m. Całkowita powierzchnia Republiki wynosi ok 335 km², a liczba mieszkańców w 2011 roku wynosiła 1811 osób.

W czasach starożytnych na półwyspie Athos znajdowały się niewielkie osady zamieszkałe przez ludność, która nie uznawała góry za przedmiot jakiegokolwiek kultu religijnego. Miasta te przestały istnieć za czasów panowania rzymskiego wskutek najazdów ludów barbarzyńskich, które dotknęły cały półwysep Chalcedycki. W kolejnych stuleciach na Athos napadli Słowianie, którzy wytępilli ludność grecką. W VIII wieku poddali się oni chrystianizacji i na półwyspie zapanował spokój. Pierwsi asceci chrześcijańscy zaczęli się tam osiedlać na przełomie VIII i IX wieku. Nieznane jest dokładne pochodzenie mnichów. Góra Athos nazywana też Świętą Górą dzięki swojemu odosobnieniu stanowiła idealne miejsce na stworzenie wspólnoty monastycznej. Stanowili ją nie tylko duchowni przybyli z odległych stron, lecz również lokalni mieszkańcy, którzy zapragnęli oddać się życiu zakonnemu. Gdy mnisi athoscy stali się znani, na półwysep

zaczęli napływać zakonnicy z odległych ziem Cesarstwa Bizantyjskiego. Athos nie był jedynym tego typu ośrodkiem monastycznym w regionie Morza Śródziemnego w tamtym czasie. W 843 roku mnisi ze Świętej Góry wraz z mnichami z góry Olimp, Kyminy i Idy udali się na ogłoszenie dekretu o przywróceniu kultu ikon w Cesarstwie. Jest to jeden z pierwszych przypadków pojawienia się mnichów athoskich w źródłach bizantyjskich, takich jak żywoty świętych. Najstarszym dokumentem prawnym, który dotyczył całej społeczności athoskiej była złota bulla cesarza Bazylego I z 883 roku, w której zakonnicy zostali zwolnieni z obowiązku płacenia podatków, otrzymali wyłączne prawa własnościowe do ziem półwyspu, a klasztorom została nadana osobowość prawna. Do 908 roku miał miejsce konflikt między monasterem Kolowos a monasterami athoskimi dotyczący zwierzchnictwa nad ośrodkami na półwyspie Athos. Złota bulla Leona VI z 908 roku zakończyła konflikt przyznając mnichom athoskim wyłączne prawo do zarządzania klasztorami góry Athos i niezależność od monasteru Kolowos [MIRONOWICZ 2015: 21-48]. W kolejnych latach mnisi athoscy wzmacniali swoją pozycję w regionie i z czasem stali się głównym ośrodkiem kultu prawosławnego.

Do 1913 roku obszar góry Athos był obszarem neutralnym. Następnie został włączony do Grecji. Aktualnie stanowi jego autonomiczną część, lecz zachowuje suwerenność. Jedynym objawem obecności władz greckich na półwyspie jest gubernator, który odpowiada przed ministrem spraw zagranicznych Grecji za utrzymanie porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz straż graniczna, pilnująca dostępu do półwyspu. Głównym nadzorcą przestrzegania duchowego ustroju republiki jest Patriarchat Ekumeniczny Konstantynopola. Władzę administracyjną na górze sprawuje Święta Wspólnota, na którą składa się dwadzieścia klasztorów zlokalizowanych na półwyspie. Są one podzielone na pięć grup, wśród których klasztory są uporządkowane według znaczenia i rangi. To one sprawują władzę wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą na wyspie [ŁUKASIK 2015: 202-204].

Przewodniczącym Świętej Wspólnoty jest Protos. Dwadzieścia klasztorów, od najwyższego rangą, stanowią: Wielka Ławra, Watopedi, Iwiron, Chilandar, Dionisiu, Kutlomusiu, Pantokrator, Kseropotamu, Zografu, Dochiariu, Karakallu, Filotheu, Simonos Petra, Świętego Pawła, Stawronikita, Ksenofontos, Gregorriu, Esfigmenu, Świętego Pantelejmona oraz Konstamonitu.

Na czwartym miejscu w stałej hierarchii klasztorów góry Athos znajduje się klasztor Chilandar. Jest najbardziej wysuniętym na północny-zachód monastylem na półwyspie. Został założony pod koniec XII wieku przez wielkiego żupana Raszki Stefana Nemanje. Syn Stefana, Ratsko, w 1191 roku został mnichem na Górze Athos. Przyjął imię Sawa. W 1198 roku Stefan abdykował i przekazał tron swojemu drugiemu synowi – Stefanowi I. Po oddaniu władzy dołączył do swojego pierwszego syna na Górze Athos, gdzie został mnichem i przyjął imię Symeon. W 1199 roku teść Stefana I, cesarz Aleksy II Angelos, podarował na wieczność Symeonowi mały klasztor Chilandar. Sawa i Symeon osiedli w nim, a ich sława zachęciła do dołączenia do nich wielu serbskich mnichów. Tego samego roku Sawa napisał swój Typikon, w którym nakładał na zakonników ascetyczne zasady życia skupiające się na modlitwie i poście. Czasy swojej świetności klasztor Chilandar przeżywał do XIV wieku [MIRONOWICZ 2015: 89-90]. Za czasów panowania w Serbii cara Stefana Urosza IV Duszana przez 10 lat góra Athos znajdowała się pod kontrolą serbską. Dzięki temu klasztor Chilandar mógł liczyć na znaczną pomoc finansową. Według danych z 1678 roku w klasztorze mogło mieszkać wtedy nawet 800 mnichów [MARKOVIĆ 1999: 32]. W 1722 roku został zniszczony w pożarze, ale przetrwał dzięki mieszkającym w nim bułgarskim mnichom. Pod koniec XIX wieku po raz kolejny dotkliwie ucierpiał w dwóch pożarach, lecz w tym samym czasie do Chalindaru zaczęli powracać serbscy mnisi. Było to możliwe dzięki spłaceniu długów klasztoru przez króla Aleksandra Obrenovića [DOROSZKIEWICZ 2015: 57-58].

W klasztorze przechowywanych jest wiele skarbów, zabytków i obiektów kultu. Na szczególną uwagę zasługują ikony, obrazy, manuskrypty, książki, hafty, kamee, dyptyki i bulle. Najcenniejsze dzieła sztuki są trzymane w skarbcu, który jest zlokalizowany w budynku po wschodniej stronie klasztoru, zbudowanym w 1970 roku.

Najstynniejszą ikoną będącą w posiadaniu monastynu jest Matka Boża Hodegetria, która powstała pod koniec XII wieku. Została pozyskana w czasie, gdy Szymon Nemanja tworzył klasztor Chilandar, prawdopodobnie z Konstantynopola lub Tessalonik. Ikona ma wymiary 38 x 57 cm. Przedstawia Maryję, odzianą w ciemnobrązowy strój, trzymającą na rękach małego Jezusa w czerwono-złotej szacie. Obie postacie są przedstawione na złotym tle [PETKOVIĆ 1999: 50].

Jednymi z najstarszych ikon w klasztorze Chilandar są dwie ikony z XIII wieku przedstawiające Maryję z Jezusem. Przypominają freski z monastynu Sopoćani, ponieważ powstały mniej więcej w tym samym czasie. Klasztor posiada też sporą liczbę ikon pochodzących z XIV wieku. Jedną z najstynniejszych jest ikona przedstawiająca Ofiarowanie Najświętszej Marii Panny. Została ona stworzona, aby być częścią ikonostasu. Inną znaną ikoną z tego okresu jest stworzony przez nieznanego artystę wizerunek świętego Jana Chrzciciela. Ma wymiary 71x103 cm i przedstawia postać na złotym tle. W klasztorze znajduje się spora kolekcja ikon tworzonych przez greckich artystów. Przykładem jest wizerunek świętego Sawy i świętego Symeona z VII wieku. Serbscy mnisi również tworzyli w klasztorze ikony. Znanymi artystami był mnich Georgije Mitrofanović i jego uczeń Jovan, którzy tworzyli w XVII wieku.

W skarbcu przechowywane są również obrazy dwóch znanych artystów, czyli Uroša Kneževića i Milana Milovanovića. Dzieło Kneževića pochodzi z 1854 roku i przedstawia portret archimandryty Onufrije Popovića. Natomiast obraz Milovanovića powstał w 1907 roku i ukazuje widok na Monastyr świętego Bazylego nad morzem.

Nie wszystkie ikony przechowywane są w skarbcu. Wiele z nich jest porozmieszczanych w innych budynkach i kościółkach znajdujących się na terenie klasztoru.

W klasztorze znajdują się również drogocenne hafty, głównie z XIV i XV wieku. Często tworzone były na drogich tkaninach przy pomocy złotych i srebrnych nici połączonych z farbowanym jedwabiem. Znanymi haftami znajdującymi się w kolekcji klasztoru Chilandar są Płasczenica Jovana, który był metropolitą Skopije (dzieło powstało w połowie XIV wieku); wyszywana kurtyna do drzwi ikonostasu z 1399 roku z Chrystusem, dwoma Ojcami Kościoła i dwoma aniołami (stworzona przez i sprezentowana zakonowi przez siostrę zakonną Jefimiję); haft ze sceną komunii apostołów z 1400 roku; powstały w tym samym roku Aër ze scenami zwiastowania i narodzin Jezusa Chrystusa oraz Aër z wyhaftowaną adoracją Baranka. W 1556 roku car rosyjski Ivan IV podarował klasztorowi kurtynę prezentującą Jezusa, Maryję i Jana Chrzcicielem w centrum płótna otoczonych medalionami z portretami twórców klasztoru (świętego Sawy i świętego Symeona) i dziesięciu rosyjskich świętych.

Najbardziej imponujący jest zbiór dzieł pisanych i drukowanych. Klasztor Chilandar posiada jedną z największych na świecie kolekcji średniowiecznych rękopisów słowiańskich. W jego zbiorach znajduje się ich aż 809. Dodatkowo przechowuje greckie i rosyjskie i bułgarskie manuskrypty. Zbiór rękopisów serbskich ma dużą wartość dla badaczy starej serbskiej literatury, kultury i języka. Treść wielu manuskryptów odnosi się do historii i teologii i jest im przypisywana wysoka jakość artystyczna, dzięki pięknej kaligrafii i ilustracjom.

Najcenniejszymi rękopisami z XII i XIII wieku znajdującymi się w skarbcu klasztoru Chilandar są Ewangelia Grecka z XII wieku i Serbski Lekcjonarz Ewangeliczny z trzeciego kwartału XIII wieku. Jeśli chodzi o twórczość XIV-sto wieczną najważniejszymi dziełami są Ewangelia Patriarchy Sawy z trzeciego kwartału XIV wieku, zawierająca portrety czterech

ewangelistów, Ewangelia Rzymska, która została ozdobiona ilustracjami 25 lat po powstaniu na zlecenie opata Doroteja (były one tak szczegółowe, że przypominały ikony) oraz Homilie Jana Chryzostoma, które zostały sprezentowane klasztorowi prawdopodobnie przez ród Brankovićów.

W skarbcu znajduje się również dwadzieścia tysięcy drukowanych ksiąg, z których trzy tysiące są w języku greckim. Przykładami są bardzo rzadkie egzemplarze ksiąg cyrylicznych z okresu od XV do XVII wieku, inkunabule z XIV wieku wydane w Cetinji, trzy oktoechosy z 1494 roku, trzy psalterze z 1495 roku oraz cztery ewangelie wydane w 1512 roku na zlecenie Jovana Basaraba. Ponadto Chilandar przechowuje około trzydziestu tomów ze słynnej weneckiej drukarni Božidara Vukovića i jego syna Vicenza. Niektóre z tych drukowanych ksiąg zdobione są grafikami przedstawiającymi portrety świętych i sceny świąt chrześcijańskich.

Kolejnymi przykładami dzieł sztuki ze skarbcza klasztoru są kamea pochodzące z okresu od XI do XIV wieku. Najbardziej znanymi są portret świętego Demetriosa oraz popiersie Chrystusa. Bardzo cennym dyptykiem w kolekcji jest tablica pochodząca z około 1300 roku. Jest podzielona na 24 pola. Na każdym z nich przedstawiona jest scena z życia Jezusa. Jest ozdobiona srebrno-złotymi filigranowymi zdobieniami, kamieniami półszlachetnymi, perłami i kryształami. Została kupiona przez króla Milutina od weneckich artystów. Inny znany dyptyk przedstawia Uglješa Despotovića i jest ozdobiony kamieniami półszlachetnymi i perłami. Powstał w XIII wieku. W klasztorze znajduje się również kolekcja pism wystawianych przez władców od XIII do XVII wieku, między innymi Nemanjićów i Lazarevićów. Zachowała się też część złotych bulli z małymi podobiznami świętych lub władców. Są one doskonałym źródłem badań nad historią Serbii i całych Bałkanów [PETKOVIĆ 1999: 50-62].

Dziś Góra Athos w świadomości Serbów jest ważnym miejscem duchowym. Powrót Serbów do korzeni ich wiary nastąpił pod koniec XX wieku. W 1998 roku miała miejsce 800

rocznica istnienia klasztoru Chilandar. Od tego czasu historycy, literaturoznawcy, filologowie, etnologowie i teolodzy dokładnie badają dzieła znajdujące się w Chilandarze i je dokumentują. Powstał dzięki temu szereg publikacji, które promują klasztor Chilandar jako ważny punkt na mapie serbskiego dziedzictwa religijnego i kulturowego. Założone w 1995 roku Towarzystwo Przyjaciół Świętej Góry Athos zrzesza grono naukowców, stawających sobie za cel promocję klasztoru wśród obywateli Serbii. Udaje się im to między innymi dzięki wygłaszaniu wykładów, na których dzieli się swoimi odkryciami badawczymi oraz dzięki wydawaniu książek związanych z tematyką Świętej Góry. Inną ważną instytucją związaną z klasztorem Chilandar jest Związek Wielbicieli Świętej Gróry Athos, powstały w 2002 roku w Nowym Sadzie. Jego misją jest zbiórka pieniędzy na renowację klasztoru. Fundacją powołaną do życia przez mnichów Chilendarskich jest Fundacja Świętego monasteru Chilandar. Ta organizacja wspiera szereg inicjatyw mających na celu promocję klasztoru oraz wartości chrześcijańskich i tradycji serbskiej. Chcąc chronić spuściznę Chilandaru fundacja wspiera projekty naukowo-badawcze mające zwiększyć wiedzę o historii klasztoru. Dodatkową inicjatywą organizacji jest działalność charytatywna [GIL 2009: 227–229]. Aktualnie wsparcie darczyńców i sympatyków jest szczególnie ważne. W 2004 roku w wyniku pożaru niemal połowa budynków klasztoru uległa zniszczeniu. Do 2017 roku udało się odrestaurować niemal 65% zniszczonych budowli dzięki pomocy rządu Serbskiego, serbskiego Kościoła prawosławnego oraz datkom zwykłych ludzi.

Pomimo licznych pożarów i burzliwej historii klasztor Chilandar przetrwał po dziś dzień. Działania wielu instytucji i osób indywidualnych będących pasjonatami Świętej Góry Athos sprawiły, że stał się on niezwykle ważnym miejscem w świadomości religijnej, kulturowej i narodowej Serbów.

Literatura:

- DOROSZKIEWICZ 2015 – Warsonofiusz Doroszkiewicz, *Rola Chilindaru w historii atoskiego monastycyzmu*, <<http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Elpis/Elpis-r2015-t17/Elpis-r2015-t17-s53-58/Elpis-r2015-t17-s53-58.pdf>> Data dostępu 24.03.2017.
- GIL 2009 – Dorota Gil, *Miejsce Świętej Góry Athos i Chilindaru we współczesnej serbskiej przestrzeni kulturowo-politycznej*, [w:] *Święta Góra Athos w kulturze Europy, Europa w kulturze Athosu*, Red. M. Kuczyńska, Gniezno, s. 227–229.
- ŁUKASIK 2015 – Patryk Łukasik, *Ustrój Świętej Góry Athos w świetle regulacji europejskich*, <http://www.im.edu.pl/wp-content/uploads/2015/10/P_Łukasiak_Ustrój-Świętej-Góry-Athos-w-oświetle-regulacji-europejskich.pdf> Data dostępu 18.04.2018.
- MARKOVIĆ 1999 – Vladimir Marković, *The way to Chilandar*, Belgrad, s. 32.
- MELCER 2003 – Bojana Melцер, *Манастир Хиландар : библиографија*, Ниш, с. 291.
- MIRONOWICZ 2015 – Marcin Mironowicz, *Monastery na Św. Górze Athos do 1453 roku*, Białystok, s. 21-48.
- PETKOVIĆ 1999 – Sreten Petković, *Chilandar*, Belgrad, s. 50.

Jakub PAWLAK (Łódź)

TEMATY DOTYCZĄCE ŚREDNIOWIECZNEJ SERBII W RECENZJACH I ARTYKUŁACH Z CZASOPISMA *Studia Ceranea*

Interdiscyplinarni centar istraživanja istorije, kulture i književnosti Mediterana i jugoistočne Evrope je osnovan 2010. godine, a od 2011. izdaje godišnjak "*Studia Ceranea*". U tekstu je ukazano na recenzije na publikacije koje u godišnjaku tiču istorijske teme srednjevekovne Srbije. Kratko se pominju i članci Johanesa Rajnharta, Zofije Bžozovske i Ivana Petrova koji dotiču medievstičku tematiku u srpskim krajevima.

Ključne reči: Ceraneum, časopis "*Studia Ceranea*", srednjevekovna Srbija, recenzije.

Ceraneum, jest interdyscyplinarną placówką naukowo-badawczą w Uniwersytecie Łódzkim. Zajmuje się badaniem historii, kultury i literatury obszaru Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo Wschodniej. Centrum naukowo-badawcze Ceraneum powstało w 2010 roku i zostało nazwane na cześć profesora Uniwersytetu Łódzkiego historyka-bizantynologa Waldemara Cerana. W Ceraneum współpracują jednostki takie jak Katedra Historii Bizancjum, Zakład Paleoslawistyki i Kultury Ludowej, kierowanego przez prof. Georgiego Minczewa. Obecnie centrum dysponuje pokojami do pracy naukowej i salą seminaryjną w Pałcu Biedermana. Ze względu na szeroki zakres tematyczny prac placówki, w badania zaangażowanych jest tu wielu naukowców specjalizujących się w różnych dziedzinach. Ważną część pracy naukowej Ceraneum stanowi tematyka słowiańska, w szczególności krąg *Slavia Orthodoxa*. Ceraneum wydało dużo publikacji związanych z językiem staro-cerkiewnosłowiańskim, cerkiewnosłowiańskim, a także rozwojem słowiańskich języków narodowych. Tematyka serbska, znajduje się w kręgu zainteresowań i badań tej placówki. Naukowcy z Ceraneum, oprócz wydawania własnych publikacji, starają się ocenić i przybliżyć inne publikacje. Dzięki recenzjom wielu

publikacji dotyczących języka, historii, kultury i literatury serbskiej, wiemy jakie zagadnienia zostały wyczerpująco opracowane. Informacje te przydatne są nie tylko dla osób, które rozwijają swoje zainteresowania w tym kierunku i szukają odpowiedniej literatury, ale i dla pracowników naukowych, którzy w swoich pracach potrzebują skorzystać z wcześniej opracowanych zagadnień i oprzeć się na nich. Przybliżenie kilku recenzji dotyczących tematyki średniowiecznej Serbii pozwoli też określić na jakie aspekty w tej dziedzinie zwraca się szczególną uwagę.

Pierwszą recenzją, którą chcę zaprezentować, to recenzja autorstwa prof. UŁ Mirosława J. Leszki (mediewisty i sławisty) książki Błażeja Szeflińskiego „*Trzy oblicza Sawy Nemanjicia. Postać historyczna – autokreacja – postać literacka*”. Recenzent wyjaśnia najpierw jak ważną osobistością w historii Serbii jest Sawa Nemanjić. Na pierwszy plan wysuwa starania o niezależną Serbską cerkiew. Zaznacza także że Arcybiskup miał duży wkład w serbską literaturę, jako autor żywotów, służb i zbiorów praw. Według recenzenta, głównym celem książki jest zebranie wszystkich dostępnych informacji na temat życia Św. Sawy i porównanie ich z informacjami dostarczanymi przez żywoty czy legendy. Dlatego właśnie ważną częścią książki jest rozdział o literackich wizerunkach Św. Sawy. Recenzent zaznacza, że jest to pierwsza w Polsce obszerna monografia dotycząca postaci Św. Sawy. Według niego posiada ona dużo informacji o początkach dynastii Nemanjowićów. Oprócz faktografii w publikacji znajdują się przetłumaczone fragmenty Żywotu Świętego Sawy. Dlatego, według recenzenta, publikacja dostarcza szerokiej wiedzy na temat nie tylko polityki ale i literatury i kultury średniowiecznej Serbii.

Kolejna recenzja, autorstwa Mirosława Leszki, dotyczy serbskiej publikacji na temat polityki kościelnej w Bizancjum – Предраг Коматина, *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I* [*Church Policy of Byzantium from the End of Iconoclasm to the Death of Emperor*

Basil I, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, књига 43, Београд 2014, pp. 382. Pozycja autorstwa serbskich badaczy obejmuje okres od końca ikonoklazmu do śmierci Bazylego I. Okres ten jest bardzo ważny, jeżeli chodzi o dzieje słowian, ponieważ w tym okresie odbyła się również misja wielkomorawska. Recenzent uznaje to za wartościowe pod względem badań slawistycznych. Według recenzenta pozycja bardzo dobrze nakreśla relacje cesarza z patriarchą i sytuację wewnętrzną kościoła, ale i narastający konflikt między Rzymem a Bizancjum. Opisane są także misje chrystianizacyjne prowadzone przez Bizancjum, w tym Misja Wielkomorawska. Dała ona początek słowiańskiemu piśmiennictwu i obrządkowi, co jest bardzo ważne również dla historii Serbskiej cerkwi.

Temat ekspansji tureckiej na Bałkanach także nie jest obcy recenzentom z Ceraneum. Tej tematyki dotyka recenzja Pozycji Ilony Czamaskiej i Jana Leśnego „*Bitwa na Kosowym Polu 1389*” autorstwa Mirosława J. Leszki. Recenzent zwraca szczególną uwagę na to jak ważne miejsce zajmuje w świadomości narodowej Serbów Bitwa pod Kosowym Polem. Podbicie przez muzułmańskich Turków Półwyspu Bałkańskiego, spowodowało pojawienie się rywalizacji dwóch kręgów kulturowych, muzułmańskiego i chrześcijańskiego. Rywalizacja ta miała ogromny wpływ na tworzenie się tożsamości narodowej Serbów. Autor recenzji zaznacza, że w pozycji znajduje się pełna faktografia dotycząca bitwy jak i mity oraz legendy związane z tym wydarzeniem. Otrzymujemy poprzez to pełen obraz przyczyn i skutków jakie przyniosła ekspansja turecka w Serbii.

Recenzja pracy Izabeli Lis-Wielgosz „*O trwałości znaczeń. Siedemnastowieczna literatura serbska w służbie tradycji*” autorstwa Piotra Krężela, przybliży odbiorcy dzieje kultury i literatury serbskiej pod panowaniem tureckim. Recenzent podkreśla, że w tym okresie na ziemiach serbskich obecnych było wiele wyznań i kultur co bez wątpienia miało wpływ na kształt ówczesnej literatury serbskiej. Ważnym aspektem pracy Izabeli

Lis-Wielgosz jest problem kwalifikacji XVII wiecznej literatury serbskiej. Recenzent podkreśla, że autorka pracy podjęła wszelkie starania aby pokazać że był to wiek przejściowy, końcowy etap średniowiecznej literatury i początek nowożytnej. Był to także czas tworzenia się i kształtowania się świadomości narodowej Serbów. Autorka wyjaśnia też, że bardzo ważnym elementem świadomości była Cerkiew Prawosławna. Kształt jaki uzyskała serbska świadomość narodowa, według autorki, istniał w późniejszych stuleciach.

Kolejny etap rozwoju literatury i kultury serbskiej może przybliżyć recenzja książki Borivoje Marinkovića „*Zaboravljeni bratstvenici po peru*” autorstwa Piotra Krężela. Recenzowana Publikacja przedstawia sylwetki, często pomijanych w poprzednich publikacjach, pisarzy serbskich od XVIII w. Dzięki temu otrzymujemy dużo informacji dotyczących zmian jakie zaszły w literaturze w okresie przejściowym od końca średniowiecza do nowoczesnej literatury. Oprócz dobrze znanej postaci Vuka Karadžića, przedstawione są tu sylwetki serbskich oświeceniowców takich jak Dositej Obradović, czy też pisarze związani z tak zwanym ruchem „słowianoserbskim” takich jak Jovan Rajić czy Zaharije Orfelin. Oprócz ludzi związanych z twórczością religijną, są tu także sylwetki postaci zajmujących się tematyką świecką. Według recenzenta Marinković dostarczył odbiorcy usystematyzowane kompendium wiedzy o mniej znanych pisarzach tego okresu i również o zmianach w serbskiej literaturze.

Tematyka średniowiecznej Serbii obecna jest także w artykułach pracowników naukowych placówki Ceraneum. Jeden z nich, autorstwa Johanesa Reinharta pt. „Славянский перевод апокрифа Didascalia Domini откровение святым апостолом” dotyczy słowiańskich przekładów nowotestamentowego apokryfu „Didascalia Domini”. Autor poświęca uwagę pięciu egzemplarzom przekładu powstałych w okresie od XII w. do XIV w. Wśród nich aż trzy egzemplarze należą do serbskiej redakcji. Dogłębna analiza językoznawcza tych tekstów dostarcza wielu

informacji na temat rozwoju języka serbskiego i innych języków słowiańskich w okresie średniowiecza.

Artykuł Zofii Brzozowskiej pt. „Wisdom Has Built Her House (Proverbs 9, 1–6). The History of the Notion in Southern and Eastern Slavic Art in the 14 th- 16 th. Centuries “ przedstawia typ ikonografii, który nawiązuje do fragmentu dziewiątego rozdziału Księgi Przysłów Starego Testamentu „Mądrość zbudowała sobie dom”. Autora zaznacza że w XIV w. motyw ten stał się popularny wśród Słowian południowych, a dopiero później na wschodzie słowiańszczyzny.

Artykuł autorstwa Mc. Roberta i Catherine Mary pt. „The Place of the Mihanović Psalter in the Fourteenth Century, Revisions of the Church Slavonic Psalter”. Autorzy badają znaczenie Psałterza Mihanowicia jako jednego z redakcji Słowiańskiego Psałterza z pocz. XIV w.

Artykuł Iwana Petrowa pt. ” Издания библиеских текстов в южнославянской кирилловской старопечатной традиции XVI века „związany jest również z piśmiennictwem cerkiewnym. W artykule analizowane są drukowane teksty cyrylickie Słowian południowych.

*

Ukazane recenzje i artykuły dotyczące średniowiecznej Serbii dotyczą wielu ważnych zagadnień związanych politycznych, historycznych, kulturowych i literackich. Dzięki nim wiemy, że okres średniowiecza w Serbii jest dobrze opracowany od strony naukowej. Prezentowane zjawiska dotyczą nie tylko samej Serbii, ale pokazują kulturę, historię i literaturę serbską w kontekście słowiańskim a także europejskim np. Problem słowiański w sporze między Rzymem a Bizancjum, albo wpływy oświecenia europejskiego w Serbii. Artykuły wydane w czasopiśmie „Studia Ceranea” przedstawiają badania teksty cerkiewno-słowiańskie i ich serbskich redakcji, które wcześniej nie doczekały się gruntownych opracowań Recenzje pokazują, że okres średniowiecza w kulturze serbskiej trwał dosyć długo, był

to jednak czas w którym zaszło bardzo wiele zmian w literaturze i świadomości. Zmiany, które zaszły w końcowym etapie średniowiecza serbskiego rzutują mocno na współczesną historię Serbii. Jest to podstawowa wiedza, która niezbędna jest osobie rozpoczynającej badania w tej dziedzinie.

Piotr MIROCHA (*Kraków*)

POLISEMIA SERBSKIEGO LEKSEMU *narod* I JEJ
KONSEKWENCJE. Studium dwóch przypadków

Ovaj članak je sinteza dva slučaja korištenja polisemije leksema *narod* u srpskom i, šire, južnoslovenskom političkom diskursu. Sa jedne strane, to je diskurs Ilije Garašanina, srpskog ministra unutrašnjih poslova u 40. god. 20. veka i autora memoranduma *Načertanije*. Sa druge, analiziran je korpus govora i članaka vođe realnosocijalističke Jugoslavije Josipa Broza Tita. Glavni je zaključak da je neodređenost klasnih i etničkih aspekata značenja leksema *narod* izvor rasprostranjenosti njegove upotrebe u vreme temeljitih političkih i društvenih zaokreta.

Ključne reči: analiza političkog diskursa, *Načertanije*, Josip Broz Tito, korpusno utemeljena analiza diskursa, semiotička analiza diskursa, istorija srpske političke misli.

Jedną z najbardziej uderzających cech semantycznych serbskiego leksemu *narod* jest dla użytkownika języka polskiego jego polisemia. Pobieżna nawet analiza danych leksykograficznych wskazuje bowiem, że może on denotować zarówno ‘naród’ w znaczeniu etnicznym, jak i ‘lud’ – w znaczeniu najniższych warstw społecznych oraz podmiotu nowoczesnej państwowości.

Przykładowo, *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* z 1969 wydany przez Maticę srpską podaje 8 znaczeń w haśle *narod*, podczas gdy w *Słowniku języka polskiego* Doroszewskiego pojawiają się raptem 4 znaczenia.

W niniejszym artykule postaram się przybliżyć dwa przypadki z serbskiej i południowosłowiańskiej historii dyskursu politycznego, kiedy polisemia ta była wykorzystywana do konstrukcji programów i ideologii. Będą to dyskursy Ilii Garašanina, serbskiego ministra spraw wewnętrznych w latach 40. XIX wieku i autora memorandum *Načertanije*, oraz

przemówienia i artykuły marszałka Josipa Broza-Tity, przywódcy realno-socjalistycznej Jugosławii.

Metodologia

Z uwagi na odmiennność dwóch źródeł analizowanych danych w niniejszym artykule zastosowano dwie odmienne metody. Badania nad tekstem memorandum *Načertanije* mają charakter jakościowy. Do tego dosyć krótkiego dokumentu zastosowano połączenie narzędzi wywodzących się z analizy dyskursu [VAN DIJK 1997] z koncepcjami semiotycznymi, uwzględniającymi historyczne kształtowanie się znaczeń symboli wykorzystywanych w dyskursach ideologicznych [CZERWIŃSKI 2015].

Natomiast znaczenia pojęć charakterystycznych dla ideologii titoizmu badane były na podstawie dużego korpusu przemówień i artykułów marszałka Tity, zbudowanego z pięciotomowego wydania tekstów. Dzięki temu, że materiał ten udało się zdigitalizować, zastosowano metody ilościowe, charakterystyczne dla korpusowej analizy dyskursu [zob. np. BAKER et al. 2008]. Natomiast do interpretacji uzyskanych wyników stosowano pojęcia wypracowane w ramach różnych nurtów semiotyki kognitywnej, nie uciekając od historycznego obciążenia symboliki pojawiającej się w dyskursach ideologicznych.

Načertanije. Tło powstania

Bezpośrednie przyczyny *Načertanija* powiązane są ze sporem ustavobranitelji¹ z absolutystycznie władającymi książętami Obrenoviciami. Kiedy po abdykacji księcia Miłosza (1839) w Serbii wybuchł kryzys polityczny, Belgrad stał się

¹ *Ustavobranitelji* – nazwa stronnictwa politycznego działającego w Serbii począwszy od końca lat 30. XIX w., zwolenników władzy książęcej ograniczonej przez konstytucję i stopniowej europeizacji kraju, ale przeciwnych właściwym przemianom demokratycznym [Božić et al. 1972:225].

obiektem większego zainteresowania konserwatywnej koterii polskiej emigracji we Francji, Hôtelu Lambert [ŽUREK 2008: 631–636].

Gdyby doszukiwać się przyczyn niebezpośrednich, wskazując na najważniejsze wątki w ówczesnej serbskiej myśli politycznej, to z pewnością należałoby scharakteryzować rolę Vuka Karadžicia, serbskiego językoznawcy i etnografa. Wykorzystuje on ówczesny filologiczny dyskurs naukowy, aby zaproponować językowe, terytorialne i klasowe granice narodu serbskiego. Karadžić Serbami określa więc użytkowników dialektu sztokawskiego zachodniej grupy języków południowosłowiańskich. Granice terytorium uznawanego za sztokawskie – i dla Karadžicia, w konsekwencji serbskie – zostały najwydatniej zarysowane w jego artykule „Serbami wszyscy i wszędzie” („Srbi svi i svuda”), napisanym w 1836, a opublikowanym w 1849 roku.

Rolę intelektualnego pośrednika pełnił dla Karadžicia Jernej Kopitar, słoweński filolog i cenzor pism słowiańskich w monarchii habsburskiej. Za jego pośrednictwem Vuk Karadžić zainspirował się zarówno tezami Józefa Dobrowskiego i Pavla Šafárika o etnonimie Serbowie jako pierwotnym dla wszystkich Słowian, jak i koncepcjami etnicznymi Dositeja Obradovicia. Ten ostatni, humanista, były mnich i jedna z głównych postaci serbskiego oświecenia, domagając się przekładów literatury na język wernakularny jako pierwszy użył określenia Serbowie wobec wszystkich sztokawców, zapewne pod wpływem czeskich i słowackich slawistów [GRČEVIĆ 1997; GRČEVIĆ 2009].

Koncepcje Karadžicia i Obradovicia były w swoim czasie odbierane jako rewolucyjne. Za konserwatywny status quo uchodziła raczej ideologia i symbolika Serbskiej Cerkwi Prawosławnej. Ta bowiem przynajmniej od wydania w 1734 przez Hristofora Žefarovicia i Tomasa Mesmera herbarza Stematografija, powoływała się na tradycję średniowiecznego serbskiego carstwa pod władzą Duszana Silnego. Politycznym celem takiej identyfikacji była legitymizacja władzy

prawosławnego patriarchy serbskiego przez heraldyczne utożsamienie niejednakowych obszarów carstwa Duszana Silnego i obszaru patriarchatu peckiego [GIL 2005: 77 i dalej].

Taki między innymi był kontekst ideowy powstania memorandum Ilii Garašanina, *Načertanija*. Ów dokument, utajniony aż do 1906 roku, zdaniem serbskiego historyka Radoša Ljušicia, musiał powstać w okresie między wrześniem a grudniem 1844 roku, tj. od powrotu Garašanina do Belgradu do chwili przekazania go księciu Aleksandrowi Karađorđevićowi [ŽUREK 2008: 641].

Postuluje ono – podobnie zresztą jak jego pierwowzór przekazany przez Hôtel Lambert, Plan słowiańskiej polityki Serbii: 1) stworzenie na europejskich ziemiach Turcji niepodległych państw chrześcijańskich, 2) sojusz Serbii z Anglią i Francją przeciwko Rosji i Austrii, 3) nawiązywanie do tradycji średniowiecznego carstwa serbskiego, 4) przewodnią rolę Księstwa Serbii w jednoczeniu Słowian południowych, 5) włączenie Bośni do Serbii [ŽUREK 2008: 646].

Przedstawiona w niniejszym artykule analiza i interpretacja dyskursu *Načertanija* wychodzi od tezy o ideologicznej niejednorodności tekstu. Przejawiają się w nim ideologemy związane z myślą o wzajemności słowiańskiej, panslawistycznie zabarwionymi koncepcjami słowiano-serbskości oraz o charakterze wyraźnie etnocentrycznie serbskim. Heterogeniczność poglądów na wyznaczanie granic narodów bierze się stąd, że w „*Načertaniju*” mamy do czynienia z charakterystyczną interferencją znaczeniową trzech ważnych dla niego pojęć: narodu „politycznego”, etnosu i państwa [DĄBROWSKA-PARTYKA 2004: 154].

Perspektywa pluralistyczna w *Načertaniju*

Perspektywa pluralistyczna, odziedziczona po Zachowskim pierwowzorze, ujawnia się już w preambule dokumentu (choć wspomnieć warto, że zaraz potem występuje ideologem

etnocentryczny) poprzez użycie leksemu *narod* w liczbie mnogiej:

(...) [Srbija] samo u sojuzu sa ostalim okružavajućim je narodima za postići svoju budućnost svoj zadatak imati mora [Garašanin 1991: 65].

‘(...) tylko w sojuszu z pozostałymi otaczającymi ją narodami zadaniem [Serbii] jest zdobyć swoją przyszłość’.

W tekście Garašanina uderzająca jest zresztą częstotliwość pojawiania się realizacji tekstowej tej jednostki w liczbie mnogiej. Wszelako jednym ze źródeł tego zjawiska jest wieloznaczność wspomnianego wyrazu w XIX-wiecznym języku serbskim: mógł on oznaczać tak ‘nację, etnos’, jak i ‘lud, społeczeństwo’, ‘naród polityczny’ czy wręcz ‘grupę podległą jednej zwierzchności’ – wszystkie te znaczenia reprezentowane są w *Načertaniju*.

Perspektywę wzajemności słowiańskiej narzucają jednakże z pewnością wyrażenia w rodzaju pozostali/wszyscy południowi/tureccy Słowianie [GARAŠANIN 1991: 60, 67, 74], np. we frazie:

(...) sve težnje Srbije za stupiti u tejnji sojuz i sporazumjenje sa ostalim turskim Slavenima (...) [GARAŠANIN 1991: 70]

‘(...) wszystkie wysiłki Serbii, by wejść w bliższy sojusz i porozumienie z pozostałymi Słowianami tureckimi (...)’.

W tym modelu językowym Serbowie są egzemplarzem równorzędnym z ‘mieszkańcami Bośni’ czy ‘Czarnogórcami’. Szczególnie kłopotliwy jest tu fakt, że przymiotnik ten zawsze używany jest w zdaniach, w których wcześniej mowa jest o państwie serbskim. To potwierdza przypuszczenie, że Garašanin miesza pojęcia narodu politycznego, etnosu, krainy i państwa².

² Na pytanie, czy jest to zabieg świadomy, czy też nieład systemu semantycznego, trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Może to być myślenie przy pomocy kategorii sprzed definitywnego zerwania współpracy pomiędzy ilirystami a serbskim ruchem narodowym, może to być też strategia nadawania ograniczonej podmiotowości ziemiom sąsiadującym, aby zachęcić je do zbrojnego wystąpienia przeciwko Turcji, wreszcie można to uznać za pozostałości kodu Zachowskiego oryginału (ale z drugiej

Przenikanie się perspektywy pluralistycznej i serbocentrycznej

Perspektywa słowiańsko-serbska narzucana jest przede wszystkim przez użycie leksemu *narodnost*. W przeciwieństwie do jednostki *narod* w tekście Garašanina występuje on wyłącznie w liczbie pojedynczej, przy czym jest on wyrazem dużo rzadszym. Kolokacje, w których pojawia się to m.in. *narodnost Srbstva* [Garašanin 1991: 67; ‘narodowość Serbów’], *jedinstvo narodnosti* [Garašanin 1991: 74; ‘jedność narodowości’], *slavenska narodnost* [Garašanin 1991: 75; ‘narodowość słowiańska’], np. we fragmencie:

(...) Srbstvo, njegov narodnost i njegov državni život stoji pod zaštitom svetog prava istoričeskog [Garašanin 1991: 67]
‘(...) Serbowie, ich narodowość i ich życie państwowe są chronione przez święte prawo historyczne’.

Konsekwentne użycie liczby pojedynczej sugeruje oznaczanie szerszej wspólnoty aniżeli *narod*.

Niejako zamienne traktowanie epitetów *sprski* i *slavenski* wywodzić się może z jednej strony z ówczesnego stanu filologii, z tez Dobrovskiego i Šafarika o etnonimie *Serbowie* jako pierwotnym określeniu *Słowian*. Z drugiej strony praktyka ta odnajduje swój wywód już w kolokacji należącej do dyskursu tradycji cerkiewnej: *słowiano-serbski*. Syntagma ta konotowała wspólnotę słowiańsko-prawosławną i więź z Rosją, ale też cały zespół innych ideologemów tego dyskursu.

Niejednoznaczność ta najdobitniej wyraża się w powołaniu na prawo historyczne i tradycję średniowiecznego serbskiego carstwa Duszana:

Po istoriji ovoj zna se da su srpski carevi počeli bili grčkom carstvu mah otimati i skoro bi mu konac učinili te bi tako na mesto propadšeg

strony: musiałyby być to takie pozostałości, które byłyby dla Garašanina akceptowalne).

istočno-rimskog carstva srbsko-slavensko carstvo postavili i ovo naknadili [Garašanin 1991: 67]

‘Z historii tej wiemy, że carowie serbscy zaczęli odbierać impet cesarstwu greckiemu i wkrótce by położyli mu kres, stawiając na miejsce upadłego cesarstwa wschodnio-rzymskiego ustanowili carstwo serbsko-słowiańskie i zastąpili je’.

Na podstawie własności dyskursu Garašanina można przypuszczać, że pisząc o *srpsko-slavenskim carstvu* ('carstwie serbsko-słowiańskim') ma on na myśli nie tyle zespół ideologów związanych bezpośrednio z cerkwią prawosławną. Na celu ma raczej szeroką wspólnotę (*slavenstvo*), ale z politycznym i kulturowym centrum w Serbii (*Srpstvo*).

Dyskurs serbocentryczny w *Načertaniju*

Do fragmentów dokumentu, które wprowadzają perspektywę serbocentryczną należy w szczególności wyrażenie *svi narodi srpski* ('wszystkie narody serbskie'). Perspektywa ta jest dodatkowo aktualizowana przy pomocy wyrażen *sunarodnici* ('pobratymcy') i *sojedinjenje Srbstva* ('zjednoczenie Serbów') – jak np. w poniższym fragmencie:

Iz ovih osnovopoloženija sleduje, da, ako bi se pre ovog opšteg sojedinjenja Srbstva što osobito u Bosni preobražavati počelo, da se to preobraženje tako čini kako bi ono samo služilo kao priugotovenije za ono opšte sojedinjenje sviju Srba i provincija ujedno, kojim jedinim načinom može se računati na postizenje one velike cjeli i onog interesa koji je svima ovim Srbima jednak [Garašanin: 74].

‘Z tych okolicznosci wynika, że gdyby przeobrażenie to zaczęło się przed zjednoczeniem Serbów, co w szczególności rozpoczęło się w Bośni, to, jak się zdaje, owo przeobrażenie służyłoby tylko jako przygotowanie do zjednoczenia wszystkich Serbów i prowincji w jedność, a tylko w ten sposób można liczyć na osiągnięcie tego wielkiego celu i interesu, który jest jednakowy dla wszystkich Serbów’.

Tutaj perspektywę etnocentryczną przywołują z jednej strony – w sposób mniej posesywny – przedrostek *su/so-* 'współ-',

z drugiej zaś strony określenie *Srbstvo*, które konotuje szeroką wspólnotę, zbliżoną chyba zasięgiem do *narodnost*.

Wszelako głównym motywem, który w *Načertaniju* aktualizuje taką perspektywę, jest odwołanie do *prawa historycznego*, tj. historycznego kryterium wyznaczania granic narodu. W tym celu wykorzystane zostaje odniesienie do średniowiecznego carstwa serbskiego Duszana Silnego. Przy tym równie istotne, co odwołanie do tradycji cerkiewnych, okazuje się laickie kryterium językowe – dochodzi tu do utożsamienia 'carstwa Duszana' z 'obszarem dialektu sztokawskiego', zatem ideowym dziedzictwem Karadžicia i Obradovicia. Wreszcie uwagę zwraca, że w *Načertaniju* nie występuje odwołanie do innych historycznych państw południowosłowiańskich.

Dyskurs Josipa Broza-Tity

Badania nad polisemią leksemu *narod* w dyskursie Josipa Broza-Tity i jego politycznym wykorzystaniem prowadzone były w szerszych ramach dociekań o wartościach organizujących ideologię titoizmu. Wartości te odkrywane były w toku rekonstrukcji relacji, które językowo modelowane były w odniesieniu do aktorów politycznych obecnych w dyskursie titoizmu. Korpusem poddanym badaniu było pięciotomowe wydanie przemówień i artykułów jugosłowiańskiego przywódcy wydane w 1977 przez sarajewskie wydawnictwo Svjetlost [BROZ-TITO 1977a-e].

Niezbędnym kontekstem, który określał rolę słów kluczowych we wczesnym titoizmie – a więc od II wojny światowej do około połowy lat 50. XX wieku – była spuścizna walki narodowowyzwoleńczej. Rozwiązanie kwestii narodowych w ramach realnosocjalistycznej federacji, zwycięstwo nad niemieckim i włoskim okupantem oraz sam ustrój społeczno-polityczny nowej Jugosławii uwarunkował również semantykę leksemu *narod*. Jak zauważa historyk Carol S. Lilly, była ona naznaczona przez ideologię *partizanstva* [LILLY 2000: 100].

Do istotnych faktów charakteryzujących leksem *narod* w ramach dyskursu Tity należy to, że jest on drugim najczęstszym rzeczownikiem w badanym korpusie. Jego dwuznaczność dobitnie demonstruje analiza atrybutów przymiotnikowych pojawiających się w kolokatach leksemu *narod* (częste są zarówno przymiotnik *radni* ‘roboczy’, jak i epitety etniczne). Najczęstsze atrybuty leksemu *narod* to: *sav* ‘cały’ 118 wystąpień, *radni* ‘roboczy’ 116, *hrvatski* ‘chorwacki’ 112, *drugi* ‘inny’ 78, *makedonski* ‘macedoński’ 56, *srpski* ‘serbski’ 31, *pojedini* ‘poszczególony’ 30, *ravnopravan* ‘równoprawny’ 22, *čitav* ‘cały’ 21, *ugnjeten* ‘uciskany’ 21 i in. rzadsze atrybuty. Stąd leksem ten należy jednocześnie do dyskursu nacjonalistycznego i marksistowskiego i może jednocześnie ewokować oba dyskursy.

Co wynikało z takiej charakterystyki znaczeniowej? Przed wszystkim mogła ona służyć jugosłowiańskim komunistom do uprawomocnienia swojej polityki nie tylko w kategoriach leninistycznych (tj. odnoszących się do leninizmu, jako specyficznej koncepcji awangardowej partii kadrowej), ale także w odniesieniu do szerszej, populistycznej (tj. ludowej) wspólnoty³. Z jednej strony bowiem występował w specyficznych dla dyskursu leninistycznego marksizmu kolokacjach takich jak *narodna vlast* ‘władza ludowa’ czy *narodne mase* ‘masy ludowe’ – z drugiej strony, chociaż z odmiennymi konotacjami, stanowił jedno z najistotniejszych słów kluczowych w tak różnych

³ Populizm jest rozumiany w niniejszym artykule jako zabieg ideologiczny opisywany np. przez teoretyczkę polityki Margaret Canovan: „Populism [...] is best seen as an appeal to ‘the people’ against both the established structure of power and the dominant ideas and values of the society” [CANOVAN 1999: 3]. Podobnie dyskursy populistyczne charakteryzuje Ernesto Laclau: „Equivalential popular discourses divide, in this way, the social into two camps: power and the underdog” [LACLAU 2005: 38]. W kontekście jugosłowiańskiego realnego socjalizmu narracja populistyczna – odwołująca się do idei narodu/ludu jako suwerena – konstruowana była rzecz jasna w opozycji do elit i wartości przedwojennej Jugosławii.

tekstach, jak ideologia serbskiego socjalisty agrarnego Svetozara Markovicia [np. MARKOVIĆ 1996: 33], pisma chorwackiego ruchu ludowego, w tym jego głównych organizatorów, braci Stjepana i Anuna Radiciów [FELCZAK, WASILEWSKI 1985: 406]⁴, czy polemiki chorwackich nacjonalistów-demokratów z Partii Prawa, np. u Ante Starčevicia [RAPACKA 1997: 140].

Wiązało się to z faktem, że duża część legitymizacji władzy Komunistycznej Partii Jugosławii wynikała z rozwiązania kwestii narodowej – problematycznej w przedwojennej Jugosławii – w ramach realnosocjalistycznej federacji republik o cechach państw narodowych. W tym miejscu warto odnotować więc semantyczne konsekwencje tej okoliczności, a mianowicie specjalizację leksemu *narodnost* ‘narodowość’. Jego ekstensja w dyskursie titoizmu była zupełnie odmienna niż w połowie XIX wieku – nie była to już częściowo nieokreślona szeroka wspólnota. Do najczęstszych kolokacji zawierających ów leksem należał slogan *bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije* ‘braterstwo i jedność narodów i narodowości Jugosławii’. O ile w oficjalnym użyciu wyraz *narod* denotował *narody konstytutywne* poszczególnych republik (Serbów, Chorwatów, Słoweńców, Macedończyków i Czarnogórców, a od 1971 także Muzułmanów), to leksem *narodnost* pozostał zarezerwowany dla mniejszości narodowych, które takiego statusu nie miały (a więc np. kosowskich Albańczyków czy wojwodińskich Węgrów). Trzeba podkreślić, że specjalizacja ta jest w przeważającej mierze skutkiem oficjalnego użycia w ramach dyskursu titoistycznego.

Badanie nacechowania aksjologicznego leksemu *narod* w dyskursie titoizmu zostało przeprowadzone poprzez analizę jego relacji do innych nazw aktorów politycznych, wyłonionych spośród najczęstszych rzeczowników korpusu na podstawie ich właściwości semantycznych (domena znaczeniowa NAZW LUDZI i GRUP LUDZI w klasyfikacji elektronicznego modelu

⁴ Na przykład w czasopiśmie *Dom* (1900–1941), stanowiącym organ prasowy chorwackiego ruchu ludowego.

relacji semantycznych WordNet, opracowanego na uniwersytecie w Princeton [FULLBAUM 1998; MAZIARZ et al. 2011: 186]). Wyraz *narod* w dyskursie titoizmu należy więc do dużej i niejednorodnej nazw aktorów politycznych charakteryzowanych pozytywnie (obok wyrazów takich jak *komunisti, partija, savez, radnici, klasa, mase*). O ile większość tych wyrazów daje się podzielić na deskrypcje pochodzące z dyskursu marksistowskiego oraz te nawiązujące do nacjonalistycznego, to rzeczownik *narod* może zostać scharakteryzowany jako graniczny przypadek między tymi dwoma grupami. Historia ideologii nacjonalistycznej i socjalistycznej/marksistowskiej jest w dużej mierze historią rywalizacji o symboliczną przynależność tego znaku, a jego przynależność nie może zostać ustalona jednoznacznie.

Model N

Rola słowa kluczowego *narod* w modelu N wiąże się m.in. z wykorzystaniem historii walki narodowowyzwoleńczej (serb. *narodnooslobodilačka borba*, NOB) zarówno jako czynnika legitymizującego władzę komunistyczną, jak i podstawy wspólnej tożsamości jugosłowiańskiej oraz wspólnoty między narodami Jugosławii [KOREN 2013: 199]. Na poziomie instytucjonalnym pewną rolę w reprodukowaniu tego typu dyskursu wykorzystującego słowo kluczowe *narod* miały organizacje masowe – skądinąd dystansujące się od retoryki walki klas – [LILLY 2000: 49], a także szkolnictwo i wydawane na jego potrzeby podręczniki [LILLY 2000: 63].

Ludowa i militarystyczna forma uprawomocnienia ustroju politycznego powodowała jednocześnie, że jedną z najczęstszych metafor organizujących dyskurs ideologiczny stała się metafora walki [KOREN 2013: 199, 206 i dalej]. Jednym z przejawów takiej odmiany dyskursu była instytucja i retoryka „partyzanctwa” (*partizanstvo*), stale obecna w powojennej Jugosławii [LILLY 2000: 86 i dalej]. Stąd też nie dziwi częste występowanie czasownika *boriti se* ‘walczyć’ czy *izvojevati* ‘wywalczyć’ przy

licznych nazwach aktorów politycznych, ale zwłaszcza przy rzeczowniku *narod* ‘lud, naród’.

Badanie narodowościowych atrybutów nazw aktorów politycznych w korpusie udowodniło, że istniała strategia lingwistyczna umożliwiająca utrzymywanie równowagi między Serbami i Chorwatami. Cel ten osiągnano przez podobnie częste użycie przymiotników *srpski* i *hrvatski*. Wspomnianą dwuznaczność leksemu wykorzystywano do budowy pluricentrycznej wspólnoty państwowej. Podobny balans utrzymywano w stosunku do negatywnych aktorów (np. odnotowano zarówno frazy „srpska burżuazja” ‘serbska burżuazja’, „beogradska gospoda” ‘belgradzcy możnowładcy’, „jugoslovenska burżuazja” ‘jugosłowiańska burżuazja’, jak i „hrvatska burżuazja” ‘chorwacka burżuazja’, „hrvatska gospoda” ‘chorwaccy możnowładcy’).

Tezę o pluralizmie titoistycznego dyskursu o narodzie można poprzeć jeszcze jednym faktem: 43,87% tekstowych realizacji leksemu *narod* ‘naród, lud’ jest w korpusie w liczbie mnogiej. Ogólnie więc biorąc, titoizm bardzo obficie czerpał z ideologicznego tropu utożsamienia ‘klasy robotniczej’ i ‘ludu’, a więc ‘narodu’.

Relacje pomiędzy poszczególnymi nazwami aktorów politycznych – w tym z leksemem *narod* – rekonstruowane były na podstawie tego, przez jakie czasowniki były najczęściej konotowane. Leksemy werbalne zostały następnie sklasyfikowane przy użyciu kategorii zaproponowanych w modelu relacji semantycznych WordNet, częściowo zmodyfikowanym ze względu na specyfikę dystrybucji czasowników w badanym korpusie w kolokacjach z analizowanymi rzeczownikami. W ten sposób uzyskano ostatecznie 6 grup: 1) czasowniki intensjonalne ([zob. GRZEGORCZYKOWA 2008: 107-109]; np. *vidjeti* ‘widzieć’, *razumijeti* ‘rozumieć’, *misliti* ‘myśleć’, *očekivati* ‘oczekiwać’, *smatrati* ‘uważać’ itp.), 2) czasowniki walki (np. *boriti se* ‘walczyć’, *izvojevati* ‘wywalczyć’, 3) czasowniki budowy (np. *stvoriti* ‘stworzyć’, *graditi* ‘budować’), 4) czasowniki

decyzyjności (np. *riješiti* ‘zdecydować’, *prihvatiti* ‘przyjąć’), 5) czasownik *upravljati* ‘zarządzać’ – silnie kolokujący z leksemem *radnici* ‘robotnicy’ (co wiązało się z jugosłowiańskim modelem samorządności pracowniczej) oraz 6) czasowniki polityczności (*izvršiti* ‘wykonać’, *tražiti* ‘żądać’, *omogućiti* ‘umożliwić’).

Analiza dystrybucji kolokacji z czasownikami odkryła, że relacja *narod* ‘lud, naród’ – *Partija/Savez* ‘KP/ZKJ’ modelowana była jako nierówna i asymetryczna. O ile leksem *narod* konotowany był najczęściej przez czasowniki intensjonalne, walki i budowy, to czasowniki decyzyjności równie często konotowały wyraz *narod*, jak i *Partija* czy *Savez*. Natomiast grupa czasowników polityczności łączyła się wyłącznie z leksememami *Partija/Savez*. Znajduje to zresztą potwierdzenie w jakościowych analizach dokumentów partii – nawet po destalinizacji rola partii była określana jako funkcja *nauczyciela i oświeciciela robotników* [LILLY 2000: 210].

Począwszy od połowy lat 50. następuje stopniowy spadek częstości leksemu *narod* ‘naród, lud’ i równoległy wzrost dla wyrazu *zemlja* ‘kraj’. Wskutek tego pod koniec lat 60. i w latach 70. najczęstszą nazwą aktora politycznego staje się ten ostatni leksem. Wypracowany został zatem nowy model ideologii titoizmu – który od najczęstszego słowa kluczowego określiłem modelem Z. Przemiany te mogą być symptomem porzucania ideologii populizmu na rzecz etatyizmu, ludowego uprawomocnienia władzy na rzecz uzasadnienia opartego na obywatelstwie, a wreszcie – etniczności na rzecz terytorialności.

Podsumowanie

Podsumowując, oba analizowane dyskursy wykorzystywały polisemię serbskiego leksemu *narod* do realizowania swoich celów politycznych. W przypadku *Načertanija* Garašanina owa wieloznaczność umożliwiała płynne przejścia pomiędzy dwiema perspektywami obecnymi w dokumencie: 1) perspektywą wzajemności słowiańskiej i pluralizmu narodowościowego oraz

2) perspektywą serbocentryczną, utożsamiającą naród polityczny, etnos i państwo.

Przykładem pierwszej z tych perspektyw było z jednej strony użycie leksemu *narod* w liczbie mnogiej w kontekstach, które jasno określały narody te jako *pozostałych Słowian południowych*. Druga językowa przejawiała się między innymi w takich strukturach dyskursywnych jak wyrażenie *srpski narodi*.

Jakkolwiek istnieją interpretacje *Načertanija*, odczytujące je jako dokument otwarcie ekspansjonistyczny i manifest agresywnej polityki skierowanej przeciwko sąsiadom, to analiza użycia leksemu *narod* odniesiona do kontekstu powstania memorandum Garašanina świadczyć może co innego. Było to raczej świadectwo wczesnego etapu kształtowania się serbskiej i południowosłowiańskiej myśli politycznej i konkurowania odmiennych znaczeń nazwy najważniejszego podmiotu politycznego epoki nowoczesnej.

Również dyskurs titoizmu operował wieloma perspektywami aktualizującymi różne znaczenia polisemicznego leksemu. Z jednej strony odwoływał się więc do etnicznego aspektu przynależności narodowej, wskazując na federalny ustrój Jugosławii jako pokojowe rozwiązanie kwestii narodowej w regionie. Z drugiej strony pozwalał na akcentowanie klasowego charakteru nowego państwa w nawiązaniu do wcześniej istniejących dyskursów politycznych. Jeden i drugi aspekt powiązany był z założycielskim mitem walki narodowo-wyzwoleńczej. Natomiast w późniejszym okresie konflikty wewnętrzne i zewnętrzne rozwiązywano raczej w oparciu o argumenty prawne i terytorialne, stąd spadek częstotliwości słowa kluczowego *narod* i wzrost częstotliwości leksemu *zemlja*.

Być może najbardziej ogólnym wnioskiem, jaki można wyciągnąć z powyższych dociekań, jest to, że w języku serbskim – i pozostałych językach opartych na dialekcie sztokawskim – wysoka częstotliwość i duży stopień polisemii leksemu *narod* był szczególnie typowy dla wielu momentów przełomowych, w

których kształtowały się nowe formy myśli politycznej i nowe koncepcje wspólnoty państwowej.

Literatura

- BAKER ET AL. 2008 – Paul Baker, Costas Gabrielatos, Majid Khosravnik, Michał Krzyżanowski, Tony McEnery, Ruth Wodak (2008): *A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press*. „Discourse and Society” 27(3), s. 273–306.
- BROZ-TITO 1977a – Josip Broz Tito: *Referati sa Kongresa KPJ i SKJ*. Sarajevo.
- BROZ-TITO 1977b – Josip Broz Tito: *Radnička klasa i Savez komunista Jugoslavije*. Sarajevo.
- BROZ-TITO 1977c – Josip Broz Tito: *Nacionalno pitanje i revolucija*. Sarajevo.
- BROZ-TITO 1977d – Josip Broz Tito: *Samoupravljanje*. Sarajevo.
- BROZ-TITO 1977e – Josip Broz Tito: *Jugoslavija u borbi za nezavisnost i nesvrstanost*. Sarajevo.
- CZERWIŃSKI 2015 – Maciej Czerwiński: *Kultura, dyskurs, znak*, Kraków.
- DĄBROWSKA-PARTYKA 2004 – Maria Dąbrowska-Partyka: *Kosowo, Piemont, Jugosławia. O niebezpieczeństwach projektowania historii*, [w:] eadem, *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*, Kraków.
- VAN DIJK 1997 – Teun van Dijk: *Dyskurs jako struktura i proces*. Kraków.
- FELLBAUM 1998 – Christiane Fellbaum: *WordNet: An Electronic Lexical Database*, Cambridge, MA.
- GARAŠANIN 1991 – Ilija Garašanin: *Načertanije*, [w:] *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave/Dokumenti/Kartografski prikazi* / Red. Miroslav Brandt, Bože Čović, Jaroslav Vichra, Zagreb.
- GIL 2005 – Dorota Gil: *Prawosławie, historia, naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków.
- GRČEVIĆ 1997 – Mario Grčević: *Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala hrvatski jezik*, „Jezik” 45, s. 3–28.
- GRČEVIĆ 2009 – Mario Grčević: *Jernej Kopitar kao strateg Karadžičeve književne reforme*. „Filologija” 53, s. 1–53.
- GRZEGORCZYKOWA 2008 – Renata Grzegorzczkowska: *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa.

- KARADŽIĆ 1991 – V.S. Karadžić: *Srbi svi i svuda*, [w:] *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave/Dokumenti/Kartografski prikazi* / Red. Miroslav Brandt, Bože Čović, Jaroslav Vichra, Zagreb.
- KOREN 2013 – Snježana Koren: *Drugi svjetski rat u govorima i člancima Josipa Broza Tita*, [w:] *Intelektualci i rat: 1939–1947. Zbornik radova iz Desničinih susreta 2012. Dio I* / Red. Drago Roksanđić, Ivana Cvijović Javorina, Zagreb, s. 197–228.
- LILLY 2000 – Carol S. Lilly: *Power & Persuasion. Ideology and Rhetorics in Communist Yugoslavia 1944–1953*. Boulder.
- MAZIARZ et al. 2011 – Marek Maziarz, Maciej Piasecki, Stanisław Szpakowicz, Joanna Rabiega-Wiśniewska, Bożena Hojka: *Semantic relations between verbs in Polish Wordnet 2.0*, „Cognitive Studies / Études cognitives” 11, s. 183–200.
- RAPACKA 1997 – Joanna Rapacka: *Leksykon tradycji chorwackich*, Warszawa.
- ŽUREK 2008 – Piotr Żurek: *Nova interpretacija geneze «Načertanija»: Srbocentrizam Hotela Lambert i Hrvati*, „Scrinia Slavonica” 6/2008, s. 631–646.

Monika ZEKIĆ (*Gdańsk*)

PRÓBA KLASYFIKACJI NAZW OSOBOWYCH W ZBIORZE BAJEK *ЧАРОВНА ШУМА* BRANKO ĆOPIĆA

Književna onomastika se zanima istraživanjem ličnih imena u književnosti. Ta imena imaju veliki značaj u tekstu sa stanovišta stilistike teksta i informacija koja pisac predaje posredstvom imena. Imena u književosti sa decu, imaju svoju specifiku. Srpski pisac Branko Ćopić u bajkama junacima daje zanimljiva imena. U tekstu predlažem klasifikaciju ličnih imena u zbirci bajki *Čarobna šuma* (33 priče) i obraćam pažnju na funkcije ovih imena što je važno u razmatranjima onomastike u književnim tekstovima.

K l j u č n e r e ě i: književna onomastika, lična imena, Branko Ćopić, funkcije ličnih imena, klasifikacija ličnih imena.

Nazwy własne stanowią niezwykle intrygujący obiekt badań, który zajmuje wielu onomastów. Szczególnym zainteresowaniem cieszą się nazwy własne literackie, które mogą stanowić swoiste narzędzie przekazu informacji przez pisarza. Niniejszy artykuł prezentuje próbę klasyfikacji, a może raczej próbę zakomunikowania wartości nazw osobowych w twórczości Branko Ćopicia. Serbski pisarz zyskał sławę dzięki błyskotliwym bajkom i opowiadaniom dla dzieci i młodzieży, które niosą nie tylko ze sobą wartości moralizatorskie, ale są również doskonałym płótnem dla warstwy onomastycznej.

Onomastyka literacka cechuje się pewną szczególnością, co zresztą podkreślają badacze. Badania w jej zakresie powodowały i nadal powodują dyskusję, bowiem analiza nazw własnych wydaje się być zajęciem na pograniczu językoznawstwa a literaturoznawstwa. Co więcej, mimo wielu opracowań (np. Szewczyk Ł. M., *Nazewnictwo literackie w twórczości Adama Mickiewicza*, Bydgoszcz 1993.) poświęconych tej tematyce, to jak dostrzegł Kazimierz Rymut [RYMUT 2003: 34] – do dziś nie

zdobyła powszechnego uznania. Mimo iż od wygłoszenia słów tegoż badacza minęło 15 lat, mam wrażenie, że ich sens jest nadal aktualny.

Nie sposób się nie zgodzić, że niezwykle cennym materiałem onomastycznym cechują się bajki, w których pisarze dbają o warstwę estetyczną onimów. Ponadto, mały czytelnik jest wymagającym odbiorcą, wobec tego celem nazw jest nie tylko jego zaciekawienie, ale również pobudzenie wyobraźni oraz nauka. Obiektem moich badań został zbiór bajek *Чаробна шума*, który składa się z 33 utworów. Główną tematyką tekstów są różne przygody zwierzęcych bohaterów, którym towarzyszą postaci fantastyczne oraz czasem ludzie. Nazwy osobowe występujących kreacji są proste i łatwe do zapamiętania, często sięgające do serbskich tradycji nazewniczych. Wyniki analizy przedstawiam w poniższej tabeli, w której umieściłam w postaci liczb ilość występujących poszczególnych rodzajów nazw.

		Nazwa autentyczna	Nazwa nieautentyczna
Antroponimy	Imię	43	X
	Nazwisko	6	X
Zoonimy	Imię	27	20
	Nazwisko	8	4
Kosmonimy	Imię	7	X
	Nazwisko	X	X
Nazwy fantastyczne	Imię	3	8
	Nazwisko	x	x

Powyższa forma pozwala mi na przejrzyste przedstawienie rezultatów oraz ocenę, których nazw jest najwięcej i jakie są tendencje nazewnicze Branko Ćopicia. W dalszej analizie przedstawię nazwy, które się powtarzają kilkakrotnie w różnych bajkach lub wyróżniają się na tle innych, ponieważ nie sposób

przedstawić wszystkie onimy w tymże artykule. Jednakże poprzez prezentację wybranych nazw osobowych, w sposób dostateczny można zauważyć charakterystykę stosowanych onimów. Pisarz zastosował grupy nazw osobowych z czterech kategorii onomastycznych: – antroponimii, – zoonimii, – kosmonimii, – nazwy fantastyczne⁵. Jak wykazuje tabela najliczniejsze grupy stanowią antroponimy i zoonimy, wśród których bohaterowie noszą zarówno imiona i nazwiska.

Wśród antroponimów, czyli nazw osobowych dotyczących ludzi, występują nazwy autentyczne (poprzez nazwy autentyczne rozumiem onimy, które nie zostały poddane żadnym zabiegom pisarskim, a ich formy występują w tradycji nazewniczej języka serbskiego), a najczęściej wybieranymi imionami są *Ђока* (Ćosa) – 4, *Ђадо* (Rado) – 4 oraz *Ђопа* (Zora) – 3. Pozostałe występujące imiona w bajkach pojawiają się tylko raz. Jednakże wszystkie je łączy wspólny mianownik: są to proste formy, łatwe do zapamiętania i zazwyczaj dwusylabowe, co zresztą można zauważyć na przytoczonych najczęściej powtarzających się imionach. Niewątpliwie był to celowy zabieg pisarza, który dostosował onimy do potrzeb literatury dziecięcej. Z kolei nazwiska stanowią o wiele mniej liczną grupę, występują niezwykle rzadko w bajkach Ćopicia, a jeżeli już pisarz po nie sięga to są to popularne onimy występujące w tradycji nazewniczej serbskiej, np. *Ђоновић* (Popović) czy *Ђосмић* (Kostić).

Kosmonimy prezentują niewielką grupę, ale co warto zauważyć przyjmują one cechy antropomorficzne, upodabniając się do funkcji zoonimów, o czym piszę w dalszej części artykułu. Branko Ćopić najczęściej stosuje dwie nazwy w tejże grupie:

⁵ Nazwy fantastyczne są grupą umowną w tymże artykule, a wyodrębnienie jej jako osobnej grupy pozwoli mi to na uzyskanie przejrzystości w analizie. Kuszące jest nazwanie jej ‘fantastionimiami’, choć oficjalnie w onomastyce literackiej taka grupa nie istnieje, a można ją jedynie analizować pod kątem nurtów.

Mjecey (Mjesec – tłum. księżyc) oraz *Сунце* (Sunce – tłum. słońce). Jako dwa najważniejsze ciała niebieskie stanowią często nie tylko element tła do opowiadanych bajek, ale często są też pełnoprawnymi bohaterami, co tym bardziej tłumaczy nadanie im pewnych praw godnych nazw osobowych.

Nazwy fantastyczne, jak już wspomniałam wyżej, stanowią specyficzną grupę wśród materiału onomastycznego Branko Copicia. Często są to onimy, które nawiązują do innych utworów literackich, np. *Црвенкапица* (Crvenkapica – tłum. Czerwony Kapturek) czy *Лакат-Брада* (Lakat-Brada). Występowanie tychże nazw wskazuje jednocześnie na ich funkcję intertekstualną. Ponadto, w grupie nazw fantastycznych istnieją również nazwy autentyczne powstałe od dobrze znanych apelatywów, które przyjęły cechy antroponimów, a należą do nich nazwy krasnali, np. *Рудар* (Rudar – tłum. Górnik), *Ловац* (Lovac – tłum. Myśliwy).

Najciekawszą grupą, którą pragnę omówić jaką ostatnią, są zoonimy, wśród których występują zarówno nazwy autentyczne, jak i nazwy nieautentyczne. Zoonimy według Czesława Kosyła są efektem antropomorfizacji, ponieważ wskazuje na to *częste, sekundarne użycie w tej funkcji nazw osobowych, np. pies Burek, lecz także odwzorowanie antropomorficznych procesów słowotwórczych, np. Ciapuś* [BUBAK 1998: 329]. Zatem w bajkach serbskiego pisarza występują nazwy poddane właśnie takim zabiegom, o których wspomina Kosyl, a którym również zostały poddane wcześniej omówione kosmonimy. Pragnę podkreślić, że w ogólnych zasadach zoonimów przyjmuje się podobieństwo do przezwisk, które właśnie zbliżają te onimy do antroponimów. Jednakże Ćopić poprzez zabiegi stylistyczne nadał zwierzęcym bohaterom nie tylko imiona, ale i nazwiska, co dodaje wartości onimom. Obok prostych, symbolicznych nazw, znajdują się także, takie które niosą ze sobą warstwę znaczeniową, a przy okazji zabiegu stylistycznego prezentuje również komizm nazw. Doskonałym przykładem takiego onimu jest imię i nazwisko osła *Њако Њаковић* (Njako Njaković),

ponieważ w serbskim dźwiękonaśladownictwie ten gatunek zwierzęcia wydaje dźwięk podobny do ‘njak, njak’.

W grupie omawianych zoonimów występują dwie podstawowe funkcje nazw własnych (oprócz wspomnianej już funkcji inerteksualnej): semantyczna i ekspresywna. Pierwsza z nich ma na celu charakterystykę bohaterów. Owe nazwy przypominające antroponimy interpretujemy jak apelatywy: istotne są tu konotacje związane ze znaczeniem wyrazu pospolitego. Tę stylizację doskonale prezentuje nazwa osobowa mrówki *Мрав Трудбеник* (Mrav Trudbenik), gdzie nazwisko insekta jest nazwą pospolitą oznaczającą człowieka pracy, ciężko pracującego. Wobec interpretacji tejsze nazwy i ogólnie przyjętego stereotypy o mrówkach, zabieg stylistyczny zastosowany przez Branko Ćopicia ma niezwykle sens, ale również wartość literacką. Podobną nazwą o takim wpływie stylistycznym jest imię mysze *Брко* (Brko), które nawiązuje do charakterystycznej cechy fizycznej tegoż zwierzęcia, czyli wąsów (srb. brk ‘wąs’). W grupie o wpływie semantycznym również można znaleźć źródła w przymiotnikach, które stały się inspiracją nazewniczą i które poprzez swoją formę, a dzięki interpretacji zdradzają cechy charakterystyczne bohaterów, np.: imię owcy *Кудра* (srb. kudrav ‘kędzierzawy, kudłaty), czy imię osła *Сивко* (srb. siv ‘siwy’).

Kolejna funkcja nazw własnych występujących w bajkach zbioru *Чаробна шума* to funkcja ekspresywna, która wskazuje na pewne nacechowanie emocjonalne, nie tylko w fabule w kontekście relacji bohaterów, ale przede wszystkim samego pisarza doń. U Ćopicia tę funkcję można zaobserwować przede wszystkim w formach deminutywnych imion, np. *Маџор* (Mačor), *Вуџо* (Vujo) lub formach hipokorystycznych, np. *Јеџић* (Ježić), *Јеџурка* (Ježurka).

Powyzsza próba klasyfikacji stanowi jedynie skrótowe zaprezentowanie nazw osobowych występujących w wybranych bajkach Branko Ćopicia. Twórczość serbskiego pisarza jest warta poznania nie tylko ze względu na piękne słowo, którym literat operuje, ale również ze względu właśnie na nazwy, które

niezwykle ubarwiają jego teksty. Badając wspomniany materiał onomastyczny zauważyłam wiele ciekawych decyzji nazewniczych i niewątpliwie Ćopić jest wierny serbskiej tradycji nazewniczej, co prezentują przywołane przykłady. Pisarz nie stosuje zapożyczeń z nazw zachodnich, a w pełni wykorzystuje walory języka serbskiego. Jednocześnie widoczna jest jego dbałość o formy onimów i pieczołowicie je tworzy, a następnie wykorzystuje w kolejnych utworach. Co ciekawe, Ćopić często stosuje jedno imię opisujące to samo zwierzę, np. *Жућа* (Żuća) to najczęstsze imię psa, *Брко* (Brko) imię myszy, a *Това* (Toša) to onim kota. Z kolei chłopiec, który jest częstym bohaterem bajek zazwyczaj ma na imię *Ђоца*, do czego Ćopić konsekwentnie wraca. Podstawowe funkcje, którymi są semastyczna, ekspresywna i intertekstualna, wstępujące w omawianym materiale onomastycznym nadają prostym bajkom niezwyklej wartości językowej oraz znaczeniowej, a co za tym idzie utwory te stanowią ogromnie bogate źródło do dalszych badań onomastycznych.

Literatura:

- ĆOPIĆ 2009 – Branko Ćopić, *Čarobna šuma*, Beograd, Srpska kniževna zadruga, Beograd, 2006.
- BUBAK 1998 – Józef Bubak, *Zoonimia – nazwy zwierząt* [w:] *Encyklopedia – Polskie nazwy własne*, [red.:] E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa-Kraków, s. 329–341.
- CYZMAN 2009 – Marzena Cyzman, *Osobowe nazwy własne w dziele literackim z perspektywy jego ontologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2009.
- ROSPOND – Stanisław Rospond, *Mówią nazwy*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976.
- RYMUT 2003 – Kazimierz Rymut, *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*, PAN, Kraków 2003.
- GIEFING 2003 – Irena Sarnowska-Giefing, *Onomastyka literacka – integracja językoznawstwa i literaturoznawstwa?* [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, [red.:] Biolik M., Olsztyn 2003, s. 435–446.

Damian STANKIEWICZ (*Gdańsk*)

GRA SŁÓW W POLSKIM PRZEKŁADZIE SERBSKIEGO SLANGU

U tekstu se ukazuje na probleme pri prevođenju na poljski jezik igara reči sa komponentama iz srpskog slenga. Dok je u prevođenju slenga najbitniji semantički nivo, igra reči zasniva se na formalnoj relaciji datih leksema, koja daje novo značenje, pa je neophodno da prevodilac nađe odgovarajuću formalnu relaciju leksema u jeziku prevoda. Stvar postaje mnogo teža, kad jedan ili više leksema, koji tvore igru reči, pripada slengu – da bi prevod bio dobar, prevodilac treba da istovremeno uzme u obzir formalni i semantičko-stilistički nivo, što se vidi u navedenim primerima. Autor navodi primere iz svog prevoda romana "Hašiš klub" Bojana Bruknera.

Ključne reči: igra reči, sleng, žargon, prevod, prevođenje, Bojan Brukner.

Niniejszy referat traktuje o dwóch specyficznych zjawiskach językowych, jakimi są slang oraz gra słów. Pojawia się w nim wyjaśnienie czym się różnią, co je łączy, a także dlaczego wyjątkowa sytuacja, jaką jest ich współwystępowanie, sprawia szczególnie trudności w tłumaczeniu.

Slang przeżywa obecnie czas gwałtownego rozwoju. Dzięki metodom szybkiej komunikacji jest on utrwalany i popularyzowany w dużo większym stopniu, niż miało to miejsce w przeszłości. Istnieje niemały problem w ustaleniu spójnej definicji slangu, praktycznie każdy badacz konstruuje własną. Ja w swoich pracach skłaniam się ku rozumieniu Macieja Widawskiego, który pisze:

Czym zatem jest slang? Jest to najbardziej potoczny, niekonwencjonalny i ekspresywny styl języka. Składają się nań wyrazy już istniejące, którym przypisano nowe znaczenia, modyfikacje tychże wyrazów oraz całkowicie nowe wytwory słowne, a więc neologizmy lub zapożyczenia. Slang jest też postrzegany jako twór bardzo nieformalny, dosadny i czasem wulgarny, a także

obfitujący w synonimy i niezwykle szybko się zmieniający. Jest używany głównie w mowie i najczęściej przez określone grupy społeczne, zastępując określenia standardowe dla wyrażenia dodatkowych informacji: społecznych, psychologicznych lub retorycznych (...). [WIDAWSKI 2010: XI]

W Serbii bardziej popularnym terminem jest *žargon*, który jednak w realiach polskich kojarzy się bardziej z profesjolektem (który można uznać za szczególny przypadek slangu), a nie ze slangiem jako całością.

W przypadku slangu kluczowa jest warstwa semantyczna, mimo nierzadko fantazyjnej formy poszczególnych leksemów. Znaczenie ujawnia się w kontekście i przy uwzględnieniu intencji nadawcy i kompetencji odbiorcy. Mimo dużej popularności, slang wciąż można uznawać za swoisty tajny język. Jego tłumaczenie wymaga niemałej wiedzy z zakresu realioznawstwa, ze szczególnym uwzględnieniem znajomości aktualnego slangu, aby tłumacz uniknął wywołania wrażenia sztuczności lub niezamierzonej śmieszności.

Gra słów powstaje, gdy dojdzie do swoistej synergii sąsiadujących leksemów, co prowadzi do powstania wartości dodanej. Innymi słowy, gra słów pozwala uzyskać nowe znaczenie, które nie pojawia się, gdy poszczególne części składowe występują w izolacji. Jest czymś więcej niż sumą znaczeń tychże składników. Tworzy kontekst, który pozwala na zaistnienie nowej jakości. Cechą *sine qua non* jest oparcie na formie leksemów. Często stosuje się wyrazy pokrewne genetycznie albo podobne w brzmieniu. Tłumaczenie gry słów to duże wyzwanie, choć w przypadku języków pokrewnych bywa względnie łatwiejsze, niż w przypadku języków odległych genetycznie. Tłumacz musi wykazać się zręcznością, pewnym wyczuciem brzmienia, niejako zmysłem muzycznym.

Zupełnie inną sytuacją jednak jest zaistnienie gry słów z komponentem slangowym. W takim wypadku istotna jest zarówno ekwiwalencja semantyczna, jak i formalna. Dopuszczalne jest odstępstwo od oryginalnej formy leksemów

wchodzących w skład gry słów, ale należy zachować ich wzajemną relację formalną i dodatkowe znaczenie, które z tej relacji wynika. Stanowi to bardzo duże wyzwanie tłumaczeniowe, tłumacz często musi zrezygnować przynajmniej z części ekwiwalencji, aby możliwy był jakikolwiek przekład. Stanem idealnym jest, oczywiście, zachowanie zarówno gry słów, jak i jej elementu slangowego, ale nie zawsze jest to możliwe. W takiej sytuacji bardziej fortunnym wyborem jest zachowanie gry słów, która, jako środek bardziej zaawansowany i celowy, wydaje się być priorytetowa.

Sam zetknąłem się z tym problemem podczas przekładu powieści „Hašiš Klub“ Bojana Bruknera. Autor ten stosował slangową stylizację językową w całej powieści, często również tworząc gry słów. Poniżej prezentuję kilka przykładów, cytując formę oryginalną oraz moje tłumaczenie. Po każdym z przykładów z języka serbskiego przywołuję definicje z odpowiednich słowników, a następnie w sposób analogiczny prezentuję odpowiednik polski.

Pierwszy przykład zawiera w sobie rym i odwołanie do popularnego powiedzenia:

praziluk komšiluk [Brukner 2011: 9]

FR¹ *praziluk* primitivac, prostak *viri mu praziluk iz dupeta* =
provincijski prostak

RDA (brak osobnego hasła *praziluk*, można znaleźć pod *dupe*) **вири му лукац** одн. **празилук из дупета** – још је права сељачина (а изиграва грађанина) (*on.*)

GER x

V **praziluk** – Biljka koja viri iz dupeta skoroj evicima i ostalim kesama. Za takve osobe kaze se: Prazilukovic. Za familiju – vidi Prazilukovice. <http://vukajlija.com/praziluk/44096>

¹ Z racji porządku alfabetycznego, według którego zorganizowane są wszystkie słowniki, nie podaję numerów stron przy poszczególnych definicjach. W przypadku, gdy w którymś ze słowników zabrakło definicji dla danego leksemu, umieszczam obok skrótu symbol „x”. Wszystkie cytaty występują w pisowni oryginalnej.

sąsiedztwo-**buractwo** [Brukner 2015: 1]

SSUG **burak** RZM 1 ktoś nieobyty lub niekulturalny, głównie ze wsi
2 ktoś chamski lub źle wychowany

SGU **burak** 1. człowiek niekulturalny; 2. człowiek pochodzący ze wsi; 3. osoba krytykowana, wyśmiewana przez innych;

NSGU **burak** 1. „człowiek niekulturalny”; 2. człowiek pochodzący ze wsi”; 3. „osoba krytykowana, wyśmiewana przez innych”;

SGM **BURAK** 'obraźliwie o człowieku nieobytym, wulgarnym, chamskim'

MPL **burak** – 1. Ktoś bez wychowania lub ogłady, niechętny do współpracy, wieśniak. <http://www.miejski.pl/slowo-Burak>

Praziluk, czyli dosłownie *por.* W Serbii popularne jest powiedzenie, że rzezione warzywo *iz dupeta viri* osobom uznawanym za niekulturalne czy nieokrzesane. W języku polskim najprostszym, choć nieco bardziej powściągliwym w ekspresji odpowiednikiem jest *słoma z butów wystaje*. Jednakże w tym konkretnym przypadku w moim odczuciu lepiej było wybrać analogiczne semantycznie, a także silniejsze ekspresyjnie slangowe *buractwo*, co pozwoliło na zachowanie oryginalnej gry słów i rymu. Warto zwrócić uwagę, że w obu omawianych językach spotykamy się ze skojarzeniami warzywno-rolniczymi, które mają stanowić wyznacznik braku ogłady określanej w ten sposób osoby. Por. amerykańskie *redneck*.

W drugim przykładzie widzimy, że nie zawsze można znaleźć odpowiednik slangowy, warto jednak zachować formalną grę słów oryginału:

Lena je odabrała jednog dżukca za sebe, a ovaj je **šenio** pod milovanjem njenog flertovanja. [Brukner 2011: 89]

FR **šeniti** ponizno moliti /nem. „*schon machen*”

– činiti nešto lepo, obično za psa koji pruža šapu/

GER x

RDA **шениги** – понизно молити, преклињати

(on.);

V x

Lena wybrała dla siebie jednego kundla, który lasił się pod pieśczętą jej flirtu. [Brukner 2015: 57]

Ponieważ trudno było mi znaleźć odpowiednik slangowy w języku polskim, zdecydowałem się na wykorzystanie standardowego *lasić się*; *dżukac/kundel* w tym wypadku odnosi się do człowieka, członka pewnej grupy uliczników. Co za tym idzie, w mojej opinii leksem *lasić się* nabiera pewnego wydźwięku slangowego. Jednocześnie jego zastosowanie pozwoliło zachować delikatną grę słów – wyraz serbski pochodzi od niemieckiego *schon machen* – 'zrobić ładnie', według FR głównie w odniesieniu do psa podającego łapę. *Lasić się* nie jest aż tak charakterystyczne dla tego konkretnego zwierzęcia, ale w moim odczuciu wystarczająco oddaje grę słów oryginału.

Najbardziej znamienny dla tematu tego referatu jest jednak przykład trzeci. W Serbii bardzo popularnym zwrotem jest jednak *brate*. Choć w Polsce zdarza się, by ktoś zwracał się do znajomych *bracie*, jest to raczej incydentalne, wręcz idiolektalne. Uznałem więc, że właściwą decyzją będzie rezygnacja z tłumaczenia dosłownego i wybranie docelowo formy równie powszechnej w zakresie funkcjonalnym, czyli *stary*. Pojawia się jednak problem przy poniższej wymianie zdań głównego bohatera, Damjana, z Markusem:

„Brate...jel’ možeš ti normalno da pričaš?“

„Ako pod „normalnim“ smatraš da na početku svake rečenice svog sagovornika oslovim tako da neko može da pomisli da imamo iste roditelje – onda ne.“ [Brukner 2011: 54]

FR *brate!* prijatelju! /asoc. na oslovljavanje među četnicima u Drugom svetskom ratu/

RDA **brate!** – (поштапалица одн. узречица без посебног значења)
(*on.*)

GER **b(r)ate!** Izraz za obraćanje muškarcu muškarcu u neformalnom direktnom razgovoru. Vidi **džoni**.

(**džoni!** Izraz za obraćanje muškarcu u neformalnom razgovoru. Isto **baki! bate! brate! burazeru! care! roki! sine!**)

V **brate** – Izraz "BRATE" se upotrebljava u sledećim slučajevima :

1. Kada želite nekome nešto da objasnite, a ne znate kako, onda samo kažete BRATE, razumeš me!

2. Kada želite da izrazite svoje zaprepašćenje kažete BRAAAAAATE

3. Kada želite da upozorite nekoga samo ga popreko pogledate i odsečno mu kažete BRATE !

4. Kada nekome želite da izrazite naklonost nežno mu kažete BRATE

5. Kada vam se desi nešto što niste očekivali (kao na primer kada na ruletu ne izađe broj za koji ste bili SIIIGURNI da će biti izvučen) kažete BRATEEEEE i eventualno dodate : NE MOGU DA VERUJEM !!

6. Jedini izuzetak je kada se obraćate rođenom bratu; njega NE oslovljavate sa BRATE, već po imenu.

<http://vukajlija.com/brate/131954>

– Stary... możesz mówić normalnie?

– Jeśli przez „normalnie” rozumiesz rozpoczynanie każdego zdania określeniem rozmówcy takim słowem, że ktoś mógłby pomyśleć, że jesteśmy pensjonariuszami domu starców – wówczas nie. [Bukner 2015: 32]

SSUG – nie w tym znaczeniu

SGU – nie w tym znaczeniu

NSGU **stary 1.** „ogólnie o koledze”

SGM **STARY** 'poufały sposób zwracania się do dobrze znanego rozmówcy – mężczyzny'

MPL **stary** – 1. Kolega, przyjaciel. <http://www.miejski.pl/slowo-stary>

Odpowiedź Markusa stanowi wyrwanie *brate* z jego funkcji fatycznej, *deslangizację* i powrót do jego znaczenia standardowego. Pisarz osiąga w ten sposób efekt sarkastyczny. Dosłowne tłumaczenie brzmiałoby:

– Bracie... możesz mówić normalnie?

– Jeśli przez „normalnie” rozumiesz rozpoczynanie każdego zdania określeniem rozmówcy takim słowem, że ktoś mógłby pomyśleć, że mamy tych samych rodziców – wówczas nie.

Nie chciałem jednak robić wyjątku od przyjętej reguły, by *bracie* tłumaczyć jako *stary*. W tej sytuacji zmieniłem treść odpowiedzi Markusa, by pasowała do aktualnej formy, co pozwoliło zachować sarkastyczną grę słów. Efekt jest następujący:

– Stary... możesz mówić normalnie?

– Jeśli przez „normalnie” rozumiesz rozpoczynanie każdego zdania określeniem rozmówcy takim słowem, że ktoś mógłby pomyśleć, że jesteśmy pensjonariuszami domu starców – wówczas nie. [Bukner 2015: 32]

Udało mi się zachować właściwy sens wypowiedzi Markusa – nawiązanie do standardowego znaczenia słowa slangowego użytego przez Damjana.

Wymienione przykłady pozwalają uzmysłowić sobie, jak trudnym zadaniem jest przekład gry słów zawierającej komponent slangowy. Niekiedy, by zachować sens, trzeba całkiem przekształcić tekst w języku docelowym. Ekwiwalencja funkcjonalna jest tu najwyższym celem, tłumaczenie dosłowne stanowi oczywistą porażkę tłumacza.

Literatura:

BRUKNER 2011 — Bojan Bukner: *Hašiš klub*, Beograd,

BRUKNER 2015 — Bojan Bukner: *Klub haszyszystów*, przeł. Damian Stankiewicz [maszynopis w posiadaniu autora przekładu];

Słowniki slangu:

Słowniki slangu serbskiego:

FR – Frajerski rečnik,

GER – Rečnik savremenog beogradskog žargona,
RDA – Речник жаргона,
V – słownik internetowy Vukajlija.com.

Słowniki slangu polskiego:

MPL – słownik internetowy miejski.pl,
NSGU – Nowy słownik gwary uczniowskiej,
SGM – Słownik gwary młodzieżowej,
SGU – Słownik gwary uczniowskiej,
SSUG – Slang UG: słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego.

Literatura przedmiotu:

Źródła zapisane alfabetem łacińskim:

ERAKOVIĆ 2002 — Borislava Eraković: *O prevođenju urbanog američkog supstandarda*, Novi Sad,
GARCARZ 2007 — Maciej Garcarz: *Przekład slangu w filmie*, Kraków,
HEJWOWSKI 2006 — Krzysztof Hejwowski: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2006;
LIPIŃSKI 2000 — Krzysztof Lipiński: *Vademecum tłumacza*, Kraków,
NIDA 2009 — Eugene Nida: *Zasady odpowiedniości [w:] Współczesne teorie przekładu: Antologia*, red. Piotr Bukowski, Magda Heydel, Kraków 2009, s. 53-69,
WIDAWSKI 2010 — Maciej Widawski: *Slang jako zjawisko językowe*, [w:] *Slang UG: Słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego*, red. nauk. Maciej Widawski, Gdańsk, s. X

Słowniki:

Zapisane alfabetem łacińskim:

Choroba P., Dziurda M., *Słownik gwary młodzieżowej*, Toruń 2013;
Czarnecka K., Zgółkowa H., *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991;
Frančić V., *Słownik serbskochorwacko-polski*, t. 1 i 2, Warszawa 1987;
Gerzić B., Gerzić N., *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Beograd 2002;
Imami P., *Beogradski frajerski rečnik*, NNK Internacional, Beograd 2007;
Jędrzejko M., Piórkowska K., *Leksykon narkomanii*, Warszawa 2004;
Nowy słownik gwary uczniowskiej, red. H. Zgółkowa, Wrocław 2004;
Slang UG: Słownik slangu studentów Uniwersytetu Gdańskiego, red. nauk. M. Widawski, Gdańsk 2010;

Słownik języka polskiego, red. M. Szymczak, t. 1–3, Warszawa 1978-1981;

Zapisane serbską cyrylicą:

Андрић Д., *Речник жаргона*, Београд 2005;

Ђуришић-Стојановић Д., Радновић У., *Пољско-српски речник (Słownik polsko-serbski)*, Београд 1999;

Речник српскохрватскога књижевног језика, т. 1-5, Нови Сад 1967-1976;

Źródła internetowe:

miejski.pl <<http://www.miejski.pl/>>, dostęp 31.09.2015>

Vukajlija – rečnik slenga <<http://vukajlija.com/>>, dostęp 28.09.2015>

Magdalena MASZKIEWICZ (*Kraków*)

ORFEUSZ, PIEŚNIARZ, KRONIKARZ, BIBLIOFIL – O
OBLICZACH POETY W WIERSZACH JOVANA HRISTICIA,
IVANA V. LALICIA I MIODRAGA PAVLOVICIA

Figuru pesnika, koja se pojavljuje u izabranim pesmama Jovana Hristića (1933-2003), Ivana V. Lalića (1931-1996) i Miodraga Pavlovića (1928-2014), u ovom radu shvatam kao vid autotematizma. Pesnička samosvest u pesmi može da se izrazi putem neposrednih tvrdnji, kroz upotrebu određenih pesničkih oblika, ili putem simbola, u koje spadaju i različiti načini predstavljanja pesnika kao lika u pesmi. Interpretacija njegovih različitih „uloga“ u pojedinim pesmama, kao što su Pevač, Orfej, Pisar i drugi, dovodi do zaključaka o shvatanjima trojice autora na temu smisla poezije i uloge pesnika. Ova shvatanja su deo šire refleksije prisutne u srpskoj književnosti pedesetih godina dvadesetog veka, u kojoj se promišlja univerzalni, autonomni smisao književnosti i poezije.

K l j u č n e r e č i: figura pesnika, poezija, Orfej, pevač, pesnička samosvest, Hristić, Lalić, Pavlović.

Proces wyodrębniania się literatury jako dziedziny autonomicznej wobec rzeczywistości pozaliterackiej dokonywał się przede wszystkim od końca XIX i na początku XX wieku, towarzysząc przełomowi antypozytywistycznemu i narodzinom „modernistycznej formacji literackiej” [NYCZ 2013: 19]. Nie znaczy to jednak, że problemu tego nie podejmowano także później. Na gruncie poezji serbskiej potrzeba ustaleń na temat sensu i znaczenia twórczości literackiej ujawniła się ze szczególną intensywnością u pisarzy debiutujących w latach pięćdziesiątych dwudziestego wieku. Jednym z przejawów zainteresowania tą problematyką u trzech przedstawicieli wspomnianej generacji, Jovana Hristicia (1933-2003), Ivana V. Lalicia (1931-1996) i Miodraga Pavlovicia (1928-2014), jest figura poety pojawiająca się w wierszach tych autorów.

Stanowi ona w niniejszej pracy wyraz autotematyzmu, który

za Marią Podrazą-Kwiatkowską definiuję jako „wzmożoną autoświadomość (...) przejawiającą się w dziele literackim bądź to w formie wypowiedzi bezpośredniej, bądź to w sposobie kształtowania owego dzieła, bądź też w warstwie symbolicznej” [Podraza-Kwiatkowska 1974: 224]. Choć w poezji wspomnianych twórców obecne są wszystkie trzy wymienione poziomy autotematyzmu, przedmiot niniejszej pracy jest trzeci z nich, dotyczący przedstawień symbolicznych, do których należą różnorodne „wcielenia” poety: Orfeusz (u Lalicia i Pavlovicia), Pieśniarz (u Pavlovicia), Kronikarz (u Lalicia) i Bibliofil (u Hristicia).

Pojęcie autotematyzmu zostało wprowadzone do polskiego literaturoznawstwa przez Artura Sandauera, który doprecyzował proponowane znaczenie tego terminu w szeregu prac teoretycznych od lat czterdziestych do lat sześćdziesiątych XX wieku [Sandauer 1969, 1981a, 1981b]. Definiując autotematyzm w *Słowniku literatury polskiej XX wieku*, Ewa Szary-Matywiecka stwierdza, że według tego autora: „technika autotematyczna wyraża się obecnością w utworze literackim wypowiedzi o pisaniu tegoż utworu, a zatem wypełnieniem zawartości przedmiotowej utworu literackiego problematyką pisarstwa” [Szary-Matywiecka 1992: 54]. W koncepcji Sandauera autotematyzm w dziele literackim w pierwszej kolejności występuje w formie opisu konkretnego procesu twórczego. W pracy *Samobójstwo Mitrydatesa* autor ten wiąże zjawisko autotematyzmu ze szczególnym rodzajem znakowości, w której dany element wskazuje na samego siebie. Pierwotnie jest to cecha takich dziedzin sztuki jak architektura, taniec i muzyka. W przeciwieństwie do nich wytwory plastyki i literatury odsyłają odbiorcę do treści, które są wobec nich zewnętrzne, jednak zdaniem Sandauera: także „w tych – heterotematycznych dotychczas – gatunkach dała się zauważyć w naszym wieku tendencja, by nie tylko wskazywać poza siebie, ale i być rzeczywistością samoistną”. Tę autoreferencyjność, w dziedzinie sztuk plastycznych określaną mianem sztuki abstrakcyjnej, w

literaturze autor proponuje nazywać właśnie autotematyzmem i wyróżnia dwa jego rodzaje: „samosłowo” (wskazywanie znaku na własny kształt materialny) oraz „samotreść” (wskazywanie znaku na własne znaczenie) [SANDAUER 1967: 372-373]. W rozumieniu twórcy terminu, zjawisko autotematyzmu występuje również w poezji, gdzie oznacza „absolutną «samotematyczną» jedność sensu i dźwięku” [SZARY-MATYWIECKA 1992: 57], czyli realizuje się w jedności porządków treści i formy. Modelowy przykład tak rozumianego autotematyzmu w poezji stanowi według Sandauera twórczość Paula Valéry’ego [SANDAUER 1981a: 543-544].

W dalszych badaniach elementów spod znaku autotematyzmu, będących „konsekwencją zainteresowania się badaczy szerokim kontekstem kulturowym tego zjawiska” [SZARY-MATYWIECKA 1992: 55], porzucono pierwotną definicję pojęcia, obejmującą odwołania konkretnego tekstu do samego siebie i przeniesiono akcent na ogólnie metaliteracki, krytyczny aspekt tekstów współczesnych. W pracy *Powieść jako metodologia powieści* Michał Głowiński stwierdza, że w literaturze omawianego typu: „kwestią zasadniczą staje się (...) krytyka powieściowego rozumu, krytyka dokonywana wewnątrz samej powieści i środkami tradycyjnie uważanymi za najbardziej dla niej charakterystyczne” [GŁOWIŃSKI 2000: 127]. Fundament badanych przez tego autora tekstów stanowi refleksja na temat ustalonych konwencji językowych i schematów kompozycyjnych i ich wpływu na kształt twórczości literackiej, a zarazem „krytyka utrwalonych sposobów powieściowego mówienia” [GŁOWIŃSKI 2000: 125].

Z kolei Ryszard Nycz zwrócił uwagę, że: „jedną z najbardziej znamienych tendencji współczesnej działalności pisarskiej jest bez wątpienia wyraźne eksponowanie heterogeniczności tworzywa oraz tematyzacja zasad jego organizacji” [NYCZ 1984: 8]. Autor pracy poświęconej sylwom współczesnym zauważył, że podstawową cechą tych „hybrydycznych form” [NYCZ 1984: 5] stanowi źródłowa negatywność, oznaczająca „nieobecność gotowego,

autonomicznego przedmiotu” [NYCZ 1984: 6]. Autorzy tekstów omawianych przez tego badacza kwestionują tradycyjne, instytucjonalne założenia literatury, według których dzieło to twór gotowy i zamknięty, autor stanowi instancję gwarantującą sens tekstu, a system gatunków literackich jasno definiuje oczekiwania odbiorcy. Podobnie jak w koncepcji Głowińskiego, tak i u Nycza podstawowym celem tekstów współczesnych jest krytyka konwencji, które nie dają autorom współczesnym adekwatnych narzędzi wyrazu. Przy tym: „sylwiczna próba wyjścia z literatury może się dokonać tylko poprzez literaturę – przez obnażenie jej chwytów, zakwestionowanie swoistości, przez krytykę i odnowienie języka (...)” [NYCZ 1984: 24].

W przeciwieństwie do Sandauera, kolejni badacze zajmujący się problematyką autotematyzmu na gruncie polskiej teorii literatury, odnosili to pojęcie przede wszystkim do prozy. Na przykład omówiona powyżej koncepcja Głowińskiego stanowiła próbę uchwycenia zjawisk metaliterackich we francuskiej nowej powieści (*nouveau roman*). Z kolei Nycz, odnosząc się do heterogeniczności badanych przez siebie tekstów sylwicznych, stwierdza, że: „generalne przeciwstawienia typu poezja-proza czy literatura-nieliteratura tracą swoją operacyjną użyteczność badawczą dla rozpoznania specyfiki poszczególnych dzieł (...)” [NYCZ 1984: 5]. Badacza tego interesują teksty z pogranicza gatunków i rodzajów, zatem kategoria „poezji” nie jest dla niego adekwatnym wyznacznikiem charakteryzującym dany tekst, nawet wtedy gdy prezentowane analizy dotyczą utworów, które zgodnie z przednowoczesnymi konwencjami nazwalibyśmy poetyckimi.

W odróżnieniu od przywołanych powyżej, koncepcja Podrazy-Kwiatkowskiej została stworzona na potrzeby badania poezji. Z tego właśnie względu, jak można sądzić, jako jedyna z zaproponowanych pozostawia możliwość formułowania wypowiedzi autotematycznych również za pośrednictwem symbolu lub obrazu, a nie tylko poprzez świadome użycie „gotowych form językowych i wyspecjalizowanych gatunków

mowy” [NYCZ 1984: 15]. Warstwa symboliczna, o której mówi Podraza-Kwiatkowska, wykracza też poza obszar metodologii literackiej, określanej przez Głowińskiego jako „zespół mniemań zawartych świadomie w sposób jawny lub utajony w dziele – na temat (...) użytych w nim operacji literackich i materiału, w jakim one się dokonują” [GŁOWIŃSKI 2000: 128].

W odróżnieniu od francuskiej nowej powieści czy sylw współczesnych, wiersze badane w niniejszym artykule nie powinny być traktowane jako „wypowiedzi teoretyczne na swój własny temat” [GŁOWIŃSKI 2000: 132], gdyż krytyczna analiza własnych możliwości na drodze kwestionowania zastanych konwencji językowych, konstrukcyjnych i gatunkowych, choć jest w nich do pewnego stopnia obecna, nie stanowi „podstawowego faktu ich poetyki” [GŁOWIŃSKI 2000: 129]. Za najważniejszą funkcję autotematyzmu w poezji Hristicia, Lalicia i Pavlovicia wypada raczej uznać dążenie do samoafirmacji, eksponujące artystyczny, ale także – przede wszystkim – egzystencjalny sens twórczości literackiej jako dziedziny posiadającej szczególną wartość wśród innych przejawów działalności ludzkiej.

Z tego względu zrozumiałe staje się również zamierzenie, by badać poezję serbską powstałą po II wojnie światowej za pomocą aparatu terminologicznego stosowanego pierwotnie do poezji Młodej Polski, która chronologicznie odpowiada raczej literaturze serbskiej moderny z początku XX wieku. Według Podrazy-Kwiatkowskiej zjawiska spod znaku autotematyzmu dotyczyły bowiem roli poety i poezji, którą pisarze młodopolscy redefiniowali w ramach polemiki z pozytywizmem i obecnym w nim założeniem o służebnej funkcji literatury wobec rzeczywistości pozaliterackiej. Podobnie umotywowaną refleksję, dotyczącą *uniwersalnego i autonomicznego* sensu poezji, odnaleźć można również w twórczości Hristicia, Lalicia i Pavlovicia, debiutujących w Jugosławii w latach 50-tych, w czasach odwilży po (krótkim wprawdzie, lecz mającym istotny wpływ na proces historycznoliteracki) okresie dominacji socrealizmu i w atmosferze toczących się na scenie literackiej

polemik między „tradycjonalistami” a „postępowcami”, które miały „charakter wyraźnie polityczny” [PALAVESTRA 1970: 12].

Nie bez powodu inspirację dla związanej z tą problematyką refleksji dla wspomnianych trzech poetów stanowiła myśl Thomasa Stearnsa Eliota. Popularność poezji i teorii anglosaskiego autora wśród pokolenia poetów serbskich debiutujących w latach pięćdziesiątych tłumaczyć można faktem, że w rozważaniach amerykańsko-brytyjskiego poety na temat tradycji, kanonu literackiego, oryginalności i zmysłu historycznego, autorzy ci odnaleźli satysfakcjonujące odpowiedzi na aktualne problemy współczesnej im literatury rodzimej, w której dokonywano rewizji panujących ustaleń na temat istoty i sensu twórczości literackiej. Zaprezentowana poniżej analiza wcieleń poety, jeśli potraktować je jako symboliczne ujęcie problemu autotematyzmu, wpisuje się w tę refleksję i może wiele powiedzieć o poglądach poszczególnych autorów na temat roli poezji i jej twórcy.

W twórczości Miodraga Pavlovicia najbardziej charakterystyczna jest pod tym względem figura bezimiennego poety, który w omawianych utworach nazywany jest po prostu Poetą (Pesnik), Prapoetą (Prapesnik) bądź Pieśniarzem (Pevač). Postać ta występuje w wierszach: *Epitaf slovenskog prapesnika*, *Pevačev povratak na zemlju* oraz *Pesnik ustaje iz zemlje*. We wszystkich trzech utworach pojawia się ona w kontekście indywidualnego lub powszechnego zmartwychwstania. Wyjściową sytuacją bohatera lirycznego – pieśniarza jest przebywanie w grobie po śmierci. Od razu nasuwa się zatem wniosek, że poeta to osoba o szczególnej mocy, swobodnie poruszająca się między życiem a śmiercią. Nie oznacza to, że jest przysługuje mu status nieśmiertelnego – chociaż śmierć dotyka go jak każdego człowieka, nie jest ona jednak ostateczna. Dzięki tej zdolności poeta może występować jako świadek wydarzeń i doświadczeń przynależących do obszaru wierzeń eschatologicznych, m.in. Paruzji i Sądu Ostatecznego, które w poezji Pavlovicia wiążą się, co ciekawe, z buntem i

rozczarowaniem. W wierszu *Epitaf slovenskog prapesnika* jest to szczególnie wyraźne, gdyż poeta, jako depozytariusz dawnych, pogańskich, słowiańskich tradycji, jest wyrzutkiem z nowego, chrześcijańskiego świata i do końca odmawia wyrzeczenia się swoich ideałów – zjednoczenia z naturą oraz organicznej i duchowej przynależności do ziemi – na rzecz udziału w chrześcijańskim zbawieniu:

„Ja ostajem gde sam
u zemlji jezika mog,
neću da mi se na vašim saborima sudi,
ni da me pod otvorena nebesa bacite
na hladno rešeto večnosti.

Drugi nek idu bogu na istinu,
meni je moja rupčaga dobra,
zemlja je ko runo
i kosti u potaji pevanjem se plode” [Pavlović 1972: 103]

Doświadczenie śmierci i powrotu do życia pozwala również pieśniarzowi, jak w wierszu *Pevačev povratak na zemlju*, przypominać o wartości życia, którą ludzie przebywający w doczesności przestali dostrzegać:

„Pevač sa brda zapeva:
zašto se odaste toj veri u pošast,
kad eno sunce bodro sija,
i divna su zdanja za čovečijeg sina,
kule od mermera i krovovi od medi.
Na čelu vam mesečev topaz
o sestre, zar ne vidite ono
što čovek na povratku iz smrti vidi?“ [Pavlović 1972: 166]

Drugie wcielenie poety obecne w poezji Pavlovicia, to Orfeusz. W wierszu *Orfej u Koreji* mityczny poeta zostaje przeniesiony do współczesności, do doświadczonej wojną Korei. Przestrzenią tego wiersza jest kraina śmierci, Orfeusz natomiast

wędruje po niej, licząc na to, że dane mu będzie ostatecznie umrzeć i dołączyć do Eurydyki w zaświatach. Śmierć Orfeusza faktycznie następuje, zostaje on bowiem postawiony przed plutonem egzekucyjnym, a seryjne wystrzały z karabinów zagłuszają jego pieśń. W wierszu wyrażona zostaje przez bohatera lirycznego nadzieja na odrodzenie jego dzieła, które symbolizuje lira:

„Da l' će moju liru neko naći kada prođe
za mrtvom godinom niz vetar opela?
Da li će deteta prst za pesmom da pođe
i da dozove usev i životinje i plodišta bela?
O, da l' će po moju liru neko da dođe?“

[Pavlović 1979: 21-22]

Podobnie jak Pieśniarz, tak i Orfeusz posiada zatem w wizji poety zdolność wzniesienia się ponad dychotomię życia i śmierci

W osobę Orfeusza bohater liryczny wciela się też w twórczości Ivana V. Lalicia, i podobnie jak Pieśniarz Pavlovicia, obdarzony jest wiedzą, której inni nie posiadają, jego zadaniem zaś jest opowiadanie o metafizycznej sferze rzeczywistości. W wierszu *Tako je pevao Orfej* mityczny poeta, przemawiający głosem samej natury („On je pevao kao grm pun ruža, / Glasom od bakra, od voća i pene“ [Lalić 1997a: 91]), ma moc cudotwórczą. Pod wpływem jego śpiewu, podobnie jak w greckim micie, rośliny rosną szybciej, zwierzęta łagodnieją, a czas spowalnia swój bieg. W cyklu *Orfej na palubi*, Orfeusz wykorzystuje swoje nadprzyrodzone zdolności, by głosić przesłanie ludziom. W poszczególnych utworach (*Ekvinocij*, *Pesma o satovima*, *Leto*, *Pesma o Euridiki*, *Pesma za mrtve i Velika vrata mora*) jego głosem wyrażane jest przekonanie o konieczności zaakceptowania śmierci i przemijania jako części życia oraz o niebezpieczeństwach płynących z pokusy zatrzymania czasu we „fałszywej równowadze” (*Leto*). Cztery i piąty utwór cyklu zawierają opisy cierpienia, jakim Orfeusz okupił wizytę w zaświatach, dzięki której doświadczył śmierci i

uzyskał wiedzę niedostępną zwykłym śmiertelnikom. W ostatnim wierszu, mityczny poeta wzywa swoich słuchaczy do uzyskania za jego pośrednictwem wglądu w mroczną tajemnicę świata, symbolizowaną przez morze. Obcowanie z tą tajemnicą stanowi obsesję Orfeusza i sens jego życia, a jego zadanie polega na głoszeniu jej innym.

„Razumite me, vi što ste sanjali i mislili
Spljošteni bez milosti u slojevima godina;
Pred kojima mi se ruke pretvaraju mučno
U rasečenu ružu vetrova koja krvari,
A glas u pticu koja ima probodene oči
Da bi istinitije pevala“ [Lalić 1997a: 134]

Do tak rozumianego zadania poety nawiązuje także wiersz *Orfejev drugi silazak*, w którym mityczny poeta po raz drugi schodzi do Hadesu, lecz już nie z pierwotnym zamiarem uwolnienia Eurydyki. Celem tej ponownej podróży staje się sam akt złamania tabu i powtórne uzyskanie wglądu w tajemnicę zaświatów. Tak też ostatecznie krystalizuje się misja Orfeusza: jest to obcowanie ze śmiercią, podczas którego rodzi się poezja. Potwierdza to również utwór *Orfej na bedemu* z tomu *O delima ljubavi ili Vizantija*, przedstawiający Orfeusza, który stoi na barykadach ginącego Konstantynopola. Choć zamiast zginąć, bohater liryczny po raz kolejny trafia do znanych już sobie podziemi, to jednak sam udział w bitwie umożliwia mu tworzenie poezji i zachowanie tragicznych wydarzeń w pamięci przyszłych pokoleń.

Podobna jest rola kronikarza, postaci, w którą poeta wciela się w wierszach *Plač letopisca* z tomu *O delima ljubavi ili Vizantija* oraz *Pisar* z cyklu *Dubrovnik, zimska priča*. W obu tych wierszach zadaniem osoby piszącej, „sługi litery” [*Pisar*, Lalić 1997b: 130] jest podtrzymywanie pamięci o ważnych wydarzeniach, składanie ich w sensowną całość i przekuwanie w materię języka, dzięki której mają szansę trafić do potomnych. Zarówno kronikarz, jak i skryba, stają się w ten sposób depozytariuszami pamięci. Doniosłość tej misji polega na

przeciwstawieniu się wszechogarniającej nicości, która odbiera sens ludzkiemu życiu. W jeszcze jednym wierszu, zatytułowanym *Pevač*, opozycja między sensotwórczą działalnością pisarza a odbierającą sens nicością, przedstawiona jest symbolicznie jako walka Pieśniarza z tajemniczym, potężnym, ale nierozumnym demiurgiem.

Szczególnym przypadkiem wcielania się poety w różne role jest twórczość Jovana Hristicia. W jego utworach postać ta właściwie nie jest nazywana, różne znaki dawane przez „ja” liryczne pozwalają jednak sądzić, że chodzi właśnie o pisarza. Ze względu na integralną przynależność tego bohatera do świata słowa pisanego, nazwijmy go Bibliofilem. Z wierszy Hristicia wyłaniają się dwie cechy charakterystyczne poety. Z jednej strony musi się on zmagać z tragicznym losem, z drugiej zaś posiada wyjątkowe zdolności.

Wiersze „*Neprekidna svežina sveta*“, *Sedeo je sam dok se noć skupljala iza okana*, *U velikoj biblioteci* i *Po ceo dan sedim u biblioteci* zorganizowane są wokół opozycji, której pierwszy człon stanowi życie w sensie biologicznym i wegetatywnym, a drugi – życie wśród książek. Egzystencja poety-bibliofila jest w tej wizji samotna i pozbawiona istotnych doświadczeń będących udziałem innych ludzi – młodości, zmysłowości, ruchu i nowości:

„Mi, koji nikada nismo bili mladi, koji nismo
Postepeno otkrivali neiscrpne svetove svojih čula,
Već uvek i uvek smo prepoznavali
Otkrivene zemlje i sećali se svega kroz starost
Napamet naučenog iskustva,
Mi, dok grejemo svoje udove u kojima se budi zima,
Slušaćemo te glasove koji uvek samo prvi put
odzvanjaju –
Mi, koji nikada nismo imali svoje prvi put –
Slušaćemo ih kako zvone pod izdašnjim nebom
I u zlatan čas čekaju uvek prva sunca“. [Hristić 2002: 20]

Rzeczywistość nie jest dostępna poecie bezpośrednio, lecz za

pośrednictwem przeczytanych książek i zawartej w nich wiedzy, która oddala go od życia, zamiast do niego przybliżać. Mimo dość jednoznacznego wartościowania obu członów opozycji, poeta rezygnuje jednak z doświadczeń będących udziałem innych ludzi, uznając to za cenę, którą musi zapłacić za swoje dzieło.

W utworach *Čitajući Horacija*, *Kalimah kod piramida* i *Davno zaboravljene knjige* anonimowy i zapomniany poeta, autor wersów pisanych na marginesie innego dzieła lub książek, które od dawna porastają kurzem w bibliotece, uosabia moc ponadczasowego słowa pisanego. Ulotne spotkania anonimowanego lub potencjalnego, przyszłego czytelnika, z twórczością bezimiennego poety zawierają w sobie głęboką mądrość i stają się sensotwórczą odpowiedzią na upływ czasu:

„Jednom će ih se setiti neko ko uzme da čita Horacija,
Primiće u svoje srce dragoceni dar te tavne muzike,
Usamljen i sam. I stih što mu dolazi na um
Kao žuti list pašće u knjigu koju već pokriva prašina“

Čitajući Horacija) [Hrستیć 2002: 52]

Choć, podobnie jak w wierszach Lalicia, przemijanie jest nieuniknione, a pustka wszechogarniająca, to przeciwstawić im można słowa poety, ukryte na stronach zapomnianych książek. Twórczość poetycka urasta zatem do rangi misji, która choć trudna i okupiona wyrzeczeniami, jest doniosła, istotna i konieczna.

Z zaprezentowanej analizy, której przedmiotem jest interpretacja figury poety w wybranych utworach Pavlovicia, Lalicia i Hristicia, wyłania się kilka ogólnych wniosków na temat autotematycznych założeń obecnych w twórczości trzech autorów.

Poezja stanowi według tych twórców medium do wyrażania ważnej, choć nieraz trudnej prawdy o świecie, poeta natomiast jest osobą, która dzięki wyjątkowym zdolnościom ma do tej prawdy dostęp. Szczególnie wyraźny jest związek między twórczością poetycką a śmiercią: dzieło Orfeusza czy Pieśniarza powstaje w kontakcie z nią oraz dzięki temu, że poeta swobodnie

porusza się po zaświatach lub uczestniczy w Sądzie Ostatecznym i może opowiedzieć o swoich doświadczeniach. Z drugiej strony wytwory poety są długowieczne i mogą przetrwać największe katastrofy, po to by móc później dać początek odradzającemu się światu (*Orfej u Koreji* Pavlovicia). Wreszcie poezja może stać się medium komunikacji międzypokoleniowej – za pośrednictwem tekstu możliwe jest spotkanie twórcy i czytelnika- osób żyjących w różnych epokach.

Ponieważ poeta posiada szczególną wiedzę i wgląd w sprawy niedostępne innym śmiertelnikom, jego zadaniem jest przekazywanie posiadanej wiedzy innym, co stanowi zarazem o jego szczególnej odpowiedzialności. Zadanie twórcy polega również na podtrzymywaniu pamięci o minionych wydarzeniach i doświadczeniach, po to, by nie zostały unicestwione przez wszechogarniającą pustkę, która pozbawia ludzkie życie sensu.

Poeta w tej wizji okupuje swoje dzieło i posiadane umiejętności cierpieniem – ceną jego „wybraństwa” jest izolacja, samotność i wyrzeczenie się dóbr, mających dla niego szczególną wartość. Nie rezygnuje jednak z działalności twórczej, gdyż jego misja – poszukiwanie mądrości – wiąże się z odpowiedzialnością, która zarazem w szczególny sposób go nobilituje.

Literatura źródłowa

- HRISTIĆ 2002 – Jovan Hristić, *Sabrane pesme*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd.
- LALIĆ 1997a – Ivan V. Lalić, *Vreme, vatre, vrtovi*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- LALIĆ 1997b – Ivan V. Lalić, *O delima ljubavi ili Vizantija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- PAVLOVIĆ 1972 – Miodrag Pavlović, *Velika skitija i druge pesme*, Srpska književna zadruka, Beograd.
- PAVLOVIĆ 1979 – Miodrag Pavlović, *Izabrane pesme*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd.

Literatura przedmiotu

- DELIĆ 2007 – Jovan Delić, *Lalićev dijalog sa savremenom srpskom poezijom – ka eksplicitnoj poetici Ivana V. Lalića* [w:], *Postsymbolistička poetika Ivana V. Lalića* / Red. A. Jovanović, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 19-58.
- DELIĆ 2009 – Jovan Delić, *Dominante, tendencije i mijene u pjesništvu Jovana Hristića* [w:], *Moderni klasicista Jovan Hristić* / Red. A. Jovanović, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 15-48.
- DELIĆ 2010 – Jovan Delić, *Uz poetiku Miodraga Pavlovića* [w:], *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića* / Red. Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 47-60
- GŁOWIŃSKI 2000 – Michał Głowiński, *Powieść jako metodologia powieści* [w:] *Intertekstualność, groteska, parabola. Szkice ogólne i interpretacje*, Universitas, Kraków, s 122-154.
- KRŽIĆ 2010 – Stanko Kržić, *Koncept kontinuiteta u Antologiji srpskog pesništva Miodraga Pavlovića*, [w:], *Pesništvo i književna misao Miodraga Pavlovića* / Red. Jovan Delić, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 483-506.
- NOVAKOVIĆ 2007 – Jelena Novaković, *Francuski autori u Lalićevim esejima* [w:], *Postsymbolistička poetika Ivana V. Lalića* / Red. A. Jovanović, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 319-344.
- NYCZ 1984 – Ryszard Nycz, *Sylwy współczesne. Problem konstrukcji tekstu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- NYCZ 2013 – Ryszard Nycz, *Język modernizmu. Prolegomena historycznoliterackie*, wyd. 3, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- PALAVESTRA 1972 – Predrag Palavestra, *Posleratna srpska književnost*, Prosveta, Beograd.
- PARIPOVIĆ-KRČMAR 2017 – Sanja Paripović-Krčmar, *Stalni pesnički oblici srpskog neosymbolizma*, Službeni glasnik, Beograd.
- PETROV 2009 – Aleksandar Petrov, *Hristićev Ulis* [w:], *Moderni klasicista Jovan Hristić* / Red. A. Jovanović, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 55-124.
- PODRAZA-KWIATKOWSKA 1974 – Maria Podraza-Kwiatkowska, *U źródeł autotematyzmu (ze studiów nad poezją okresu Młodej Polski)* [w:] *Problemy literatury polskiej 1890-1939* / Red. H. Kirchner, Z. Żabicki, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 223-260.
- SANDAUER 1969 (1967) – Artur Sandauer, *Samobójstwo Mitrydatesa* [w:] *Liryka i logika. Wybór pism krytycznych*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 345-389.
- SANDAUER 1981a (1947) – Artur Sandauer, *Konstruktywny nihilizm* [w:] *Studia o literaturze współczesnej*, Państwowy Instytut Wydawniczy,

Warszawa, s. 537-553.

SANDAUER 1981b (1956) – Artur Sandauer, *Ewolucja sztuki narracyjnej w XX wieku* [w:] *Studia historyczne i teoretyczne*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

ŠEATOVIĆ-DIMITRIJEVIĆ 2007 – Svetlana Šeatović-Dimitrijević, *Lalićevo more, od mediteranske čulnosti do starozavetnog straha* [w:], *Postsymbolistička poetika Ivana V. Lalića* / Red. A. Jovanović, Institut za književnost i umetnost, Beograd, s. 133-160.

SIKORA 2001 – I. Sikora, *Łabędź i lira. O symbolice autotematycznej w poezji Młodej Polski* [w:] *Łabędź i lira. Studia i szkice o literaturze Młodej Polski*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Tadeusza Kotarbińskiego, Zielona Góra, s. 59-81.

SZARY-MATYWIECKA 1992 – Ewa Szary-Matywiecka, *Autotematyzm* [w:], *Słownik literatury polskiej XX wieku* / Red. A. Brodzka i in., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s 54-62.

Jakub SZWAT (Łódź)

Język reklamy książek. Analiza na podstawie opisów książek
psychologii popularnej z serbskiej księgarni
internetowej www.laguna.rs

Tekst analizira odlike tekstova o knjigama na sajtu izdavačkog preduzeća "Laguna" iz Beograda www.laguna.rs i pokazuje marketinške aspekte ovih tekstova. Predstavljene su ključne jezičke i retoričke taktike tekstova. Analiza je usredsređena na knjige posvećene *popularnoj psihologiji*.

ključne reči: popularna psihologija, reklama, opis knjiga, retorika, internet knjižnjica.

Wstęp

Reklama jest typowym zjawiskiem w świecie kapitalizmu. Jej celem jest przekonanie potencjalnego konsumenta do zakupu pewnego produktu. Reklamę można przedstawić jako wiadomość wysyłaną w akcie komunikacyjnym od nadawcy (producenta) do odbiorców (konsumentów) różnymi kanałami komunikacji np. za pośrednictwem telewizji, prasy, radia, internetu. Reklama może mieć formę billboardów, plakatów czy ulotek rozdawanych na ulicy. Produkt sam w sobie też jest reklamą. Oznacza to z punktu widzenia marketingu że kształt, rozmiar, kolor oraz teksty znajdujące się na danym przedmiocie mają znaczenie dla sprzedaży. To samo tyczy się również książek, które pomimo, że postrzegamy jako dzieła sztuki, stały się dziś zwyczajnym, opodatkowanym towarem.

Zgodnie z tym książka jako produkt podlegający prawom wolnego rynku musi być atrakcyjna już w swej wizualnej, zewnętrznej postaci. Powinna zatem przyciągać wzrok i uwagę. Jej format i kolor często pozwalają odgadnąć temat oraz grupę docelową (np. kobiety, dzieci, specjaliści pewnej

dziedziny itp.). Na okładce książki zazwyczaj znajduje się zdjęcie, obraz lub grafika związane z treścią książki oraz tytuł; imię i nazwisko autora; rzadziej nazwa wydawnictwa. Te elementy mają jednak drugorzędny cel marketingowy. We współcześnie wydawanych książkach ważnym czynnikiem reklamowym jest tekst umieszczany najczęściej na okładce, z tyłu książki nazywany – blurb. Jest to synkretyczny tekst złożony z segmentów, którymi mogą być: recenzja, streszczenie, cytat, biografia autora lub kontekst powstania omawianej publikacji. Blurb na swój sposób został przeniesiony do internetu. Księgarnie internetowe chcąc zachęcić do kupna potencjalnych nabywców prezentują okładkę książki załączając podstawowe informacje wydawnicze i jej opis. Może być on podobny do blurba lub identyczny, kiedy mowa o sprzedaży książek bezpośrednio przez wydawcę bądź zupełnie inny w przypadku księgarni-pośredników.

Poniższy tekst skupia się na języku opisów książek z serbskiej księgarni internetowej www.laguna.rs. Analiza ogranicza się również do jednego rodzaju książek. Jest to literatura z gatunku *popularnej psychologii*. Przy wyborze przykładów kierowałem się kryterium gatunkowym wg. strony laguna.rs.

Określenie *popularna psychologia* nie jest zbyt dobrze znane w Polsce więc warto wyjaśnić, że są to książki oferujące porady psychologiczne, dotyczące codziennych problemów. Owe publikacje są luźno związane (bądź sprzeczne) ze współczesnym stanem wiedzy psychologicznej, pisane na podstawie własnych doświadczeń, a nie fachowej wiedzy psychologicznej, o czym mowa np. książce *50 wielkich mitów psychologii popularnej. Półprawdy, ćwierćprawdy i oczywiste bzdury* Scotta Lilienfelda. Pisane są mieszkanką stylów, w której widoczne są elementy popularnonaukowe i publicystyczne.

Unika definicji i cytowania w naukowym rozumieniu. Podstawą literatury tego typu jest oddziaływanie na emocje, przeżycia wewnętrzne. Literatura ta skierowana jest do szerokiej publiczności co powoduje, że ich reklamowanie i działania marketingowe mają duży udział. Co więcej wybór do analizy opisów książek popularnej psychologii, posiadającej mocno sprecyzowaną grupę docelową (w tym przypadku są to osoby potrzebujące rady, cierpiące z powodu jakiegoś kompleksu lub lęk) ułatwia porównanie tych tekstów z innymi tekstami reklamowymi. Popularna psychologia zajmuje się tematyką taką jak: miłość, wychowanie dzieci i rodzicielstwo, szczęście w życiu osobistym, sukces w karierze zawodowej, stosunki międzyludzkie, mierzenie się z problemami, szeroko rozumiana motywacja.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na tytuły książek popularnej psychologii. Mogą one składać się z jednego słowa, związku wyrazowego lub zdania. Wysoko frekwencyjnym zabiegiem jest sformułowanie tytułów jako pytań, na które odpowiedź znajdziemy w treści książki (*Šta nas pokreće, Ja sam glavna, a ti?*). Co warte zauważania, wśród przykładów które analizowałem na przestrzeni marca i kwietnia 2017 roku – tylko w jednym tytule-pytaniu na końcu postawiony był znak zapytania. Reszta zawierała zaimki pytające jak kako, zašto, što bądź formy pytania prostego Da li(...). W innych tytułach odnajdziemy formy trybu rozkazującego (*Pronađi svog anđela čuvara*), liczebniki (*21 zašto i samo jedno kako*) i porównania (*Snaga volje kao instinkt*).

Opis

Wiadomym jest, że reklamy nie tylko zachęcają do kupna oferowanego produktu ale również stwarzają w nas potrzebę jego posiadania. Dlatego opisy książek popularnej psychologii

wprowadzają nas w tematykę, prezentują nam problem, o którym wcześniej nie myśleliśmy bądź nie mieliśmy pojęcia. Opis zatem opowiada o problemie, którego należy się pozbyć i wskazuje jak zawartość książki ma w tym pomóc. W opisach pojawiają się również pytania retoryczne, formułowane tak aby odpowiedź zawsze potwierdzała, że czytającemu czegoś brakuje, coś jest z nim nie w porządku.

Reklamę, jak było wcześniej wspomniane można rozumieć jako rodzaj komunikacji, która jest oparta na maksymach konwersacyjnych Grice'a: ilości, jakości, relewancji i sposobu (Udier 2007). Mówiąc najogólniej oznacza to, że wiadomość, którą chcemy przesłać za pomocą języka musi być sformułowana w jasny i zrozumiały sposób, musi zawierać wystarczającą ilość informacji, których jesteśmy pewni i które odnoszą się do omawianego tematu, kontekstu. Marketing świadom tych zasad, umie je wykorzystywać np. stwarza wrażenie, że opis książki jest obiektywną informacją na jej temat ale cytuje jedynie fragmenty pozytywnych recenzji (zachwianie maksymy jakości).

Język reklamowy charakteryzuje również apelatywność i stanowczość co wyraża się w częstym użyciu trybu rozkazującego (Udier 2007) (przykład: „Zastanite na trenutak i sagledajte situaciju..”).

Z pozycji funkcji języka w reklamie swoje stałe miejsce ma funkcja emotywna, która stara się stworzyć bohatera bliskiego odbiorcy i przedstawić jego subiektywną (choć podaną jako obiektywną) opinię na temat reklamowanego przedmiotu. Tu możemy zauważyć odstępstwo od ogólnych zasad reklamowych gdyż opisy książek są najczęściej anonimowe. Nikt się pod nimi nie podpisuje. Wyjątkiem są cytaty, które bywają podpisane imieniem i nazwiskiem bądź wskazane jest medium, z którego cytat został zaczerpnięty. To może być nazwa czasopisma, stacji telewizyjnej. (przykład:

„Bergmanove teze zaslužuju da se njima detaljnije pozabavimo zato što se bezuslovno zalažu za dobrobit dece i zasnivaju na istinskoj brizi za budućnost porodice.“ (Berliner Morgenpost).

Funkcija fatyczna mająca za zadanie przywoływać i podtrzymywać uwagę uczestników komunikacji nie jest możliwa do wyrażenia w piśmie. Stąd jej funkcje przejmuje wspomniany wcześniej wizualny kształt książki.

Najszerzej reprezentowaną funkcją językową jest funkcja poetycka. Realizuje się ona między innymi w porównaniach lub metaforach, które opisy popularnej psychologii są pełne (przykład: „Bernstin nudi praktičan priručnik za različite vrste *emocionalnih vampira* i savetuje čitaoce kako da se zaštite od ovih *grabljivaca*.“)

W reklama operuje strategiami za pomocą których formuluje swoje teksty. Dzięki nim odbiorca rozumie komunikat w planowany sposób. Dr. Sanda Udier z Uniwersytetu w Zagrzebiu w swoim artykule *O jeziku reklame* prezentuje sześć najważniejszych strategii formułowania tekstów reklamowych.

Pierwsza bazuje na *tworzeniu iluzji przy pomocy nieprecyzyjnych słów, które nie dają konkretnej informacji* (tłumaczenie własne). Są to czasowniki jak *pomagati, sliciti, osvežavati, izgledati, obogaćivati, učvršćivati, ojačavati, boriti se* (przykład: *da bi vam pomogao da izgradite dugotrajnu vezu*). Poglądy na temat reklamowanego przedmiotu wyrażane są subiektywnym, emocjonalnym językiem, co uniemożliwia sprawdzenie prawdziwości stawianych tez

Przykład: „Pošto je godinama gledala kako se njeni studenti bore da preuzmu vlast nad svojim odlukama, Makgonigalova je ustanovila da većina ljudi doživljava neuspeh upravo zbog svog uverenja o tome šta je snaga volje.”

Szczególnie często wykorzystuje się przybliżone i niedokładne informacje

Przykład: „Od kako je u Nemačkoj prvi put objavljena 1993. godine, doživela je nebrojena izdanja i prevedena je na mnoge svetske jezike. Roditelji su ovaj enciklopedijski bestseller proglasili najprimenjivijim priručnikom iz ove oblasti.”

W reklamie mamy również do czynienia z aktywizowaniem odbiorcy tekstu. Oznacza to że poprzez m. in. pytania retoryczne odbiorca dodaje od siebie część tekstu (Udier 2007). Wiąże się to również z sugerowaniem, że reklamowany przedmiot nie jest odbiorcy-konsumentowi narzucony ale sam doszedł do wniosku, że go potrzebuje i jest dla niego najlepszy. Za przykład mogą posłużyć zdania zakończone wielokropkiem: („Knjiga Od kada sam se zavolela – VOLIM uliva nadu u postojanje rešenja... i daje nove modele ponašanja”). Interesującym może się również wydawać wielofunkcyjność pytań w opisach książek popularnej psychologii. Niektóre są pozostawione bez odpowiedzi, co w sposób implicytny daje do zrozumienia, że książka jest odpowiedzią (przykład: „Šta je snaga volje, kako deluje i zbog čega je važna?”). W innych przypadkach po pytaniu może w tekście pojawić się odpowiedź

Przykład: „Zbog čega pojedina deca postižu uspeh, a druga doživljavaju neuspeh? Svaku priču o detinjstvu i uspehu uglavnom dovodimo u vezu s inteligencijom: uspevaju ona deca koja imaju dobar rezultat na testovima, od prijemnog za vrtić do testa SAT”

lub wiele możliwych odpowiedzi

Przykład „Zašto da verujete upravo ovoj knjizi u moru naizgled sličnih koje vam nude zavodljivo odškrinuta vrata ka samospoznaji te siguran put do sreće i ljubavi? Zato što je knjiga *Ljubav bez iluzija toplja*, lična, utemeljena na proživljenim, tako ljudskim iskustvima, zato što ne nudi jeftina i plitka rešenja, zato što je hrabra, duhovita i životna, a iznad svega, zato što vas neće zavaravati uljuljkiivanjima da je pred vama lak put.”

Powoływanie się na osobistości życia publicznego, specjalistów, nagrody, naukowy język podkreślają w reklamie

wysoką jakość produktu, profesjonalizm i doświadczenie producenta.

Przykład: „Ivana Kuzmanović je napisala vodič i sveobuhvatnu podršku za ostvarenje životne misije. Ovo je razlika u kojoj svako može naći baš ono što mu je tog trenutka potrebno.” Slađana T. Milošević, međunarodno akreditovan coach/mentor.”

Z perspektywy reklamy należy również zastanowić się nad kategorią osoby gramatycznej, w której nadawca zwracać się do odbiorcy. Zauważalne są dwa podejścia. Do potencjalnych klientów w języku serbskim można zwracać się w drugiej osobie liczby mnogiej lub pojedynczej. Druga osoba liczby mnogiej wyrażać będzie większy dystans ale zarazem szacunek i poważny stosunek, profesjonalizm, zaś liczba pojedyncza bliższy kontakt, otwartość i swobodę

Przykład: „Knjiga ‘Kako da povećate inteligenciju svoje bebe’ pruža vam iscrpan program koji će vam pokazati kako je lako i koliko je zadovoljstvo učiti svoje sasvim malo dete ali Kako da zaboraviš bivšeg dečka – radna sveska sa vežbanjima.”

Z kontekstu należy jednak wyciągnąć czy w danym tekście rzeczywiście mamy do czynienia ze zwrotem grzecznościowym czy ze zwykłym zwrotem do potencjalnych odbiorców w liczbie mnogiej.

Zdarzają się również teksty bez bezpośredniej apostrofy do odbiorcy. Często jednak pojawia się liczba mnoga pierwszej, drugiej lub trzeciej osoby, która podkreśla, że omawiany problem nie dotyczy pojedynczego odbiorcy ale całej grupy. Daje to poczucie, że problem jest dobrze znany i istnieje realna możliwość rozwiązania go.

Podsumowanie

Jak wynika z przedstawionych argumentów opisy literatury popularnej psychologii tylko pozornie służą jako

teksty informacyjne. Są one wypełnione elementami, które mają cele marketingowe i sprzedażowe. Tekst sam w sobie nie ma jednego wzoru, jest otwarty na kreatywność autora choć widać elementy, z których korzysta się najczęściej ze względu na ich relację z zawartością tekstu książki.

Elementy perswazji językowej są zatem związane z tym rodzajem tekstu.

Oczywistym jest również, że rezultaty tej małej analizy należałoby porównać z opisami książek innego gatunku aby sprawdzić jakie są związki między strategią reklamy a gatunkiem oraz przyjrzeć się również zagadnieniu w kontekście porównania sytuacji w innych językach.

Literatura

KATNIĆ-BAKARŠIĆ 2001 – Marina Katnić-Bakaršić: *Stilistika*, Sarajevo

KOVAČEVIĆ, BADURINA 2000 – Marina Kovačević, Lada Badurina:

Raslojavanje jezične stvarnosti, Rijeka

UDIER 2008 – Sanda Lucija Udier *O jeziku reklame*

sa strane Zagrebačke slavističke škole (1.04.2018)

(<http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1839&naslov=o-jeziku-reklame>)

PORÓWNANIE WYBRANEJ TERMINOLOGII SIATKARSKIEJ W JĘZYKU POLSKIM I JĘZYKU SERBSKIM

Odbojka je danas jedan od najpopularnijih ekipnih sportova u Poljskoj i u Srbiji. Ovaj članak je posvećen poređenju izabranih reči, koje se odnose na odbojku u poljskom i srpskom jeziku. Na početku je sažeto predstavljena istorija odbojke, a zatim detaljno su analizirani: naziv ovog sporta, reči preuzete iz stranih jezika, primere neologizacije u jeziku odbojke i nazivi igrača na terenu.

Ključne reči: odbojka, terminologija, poljski jezik, srpski jezik, anglicizmi, igrači.

Reguły gry podobnej do współczesnej siatkówki zostały wymyślone w ostatniej dekadzie XIX wieku w Stanach Zjednoczonych. W 1895 roku opracował je Wiliam G. Morgan, nauczyciel wychowania fizycznego w Związku Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej (en. *Young Men's Christian Association* – YMCA) w mieście Holyoke, w stanie Massachusetts. Morgan chciał, aby jego gra stała się formą rozrywki dla ludzi biznesu. Była ona połączeniem elementów tenisa, koszykówki, piłki nożnej i baseballa, ale bez fizycznego kontaktu z przeciwnikiem. Pierwszy mecz siatkówki rozegrały dwa pięcioosobowe zespoły w 1896 roku na college'u w Springfield [Kenny, Gregory 2006: IX]. Reguły zapisane przez Morgana dotyczyły wysokości siatki (196 cm), wymiarów pola oraz podstawowych zasad gry. Mecze odbywały się w halach sportowych i trwały dziewięć rund. Nie było ograniczenia w liczbie dotknięć piłki ani liczbie zawodników, którzy mogli jednocześnie przebywać na boisku. Jeżeli piłka dotknęła placu gry, ekipa przeciwna zdobywała punkt. William G. Morgan swoją grę nazwał *mintonette* [Krzykowski, Szostak 2016: 8].

Jednakże reguły stworzone przez Morgana nie były wystarczająco precyzyjne i na przestrzeni lat często się zmieniały. W związku z tym postanowiono sformułować nowe prawa, które miałyby obowiązywać na całym świecie. W ten sposób w 1918 roku został ustanowiony przepis, zgodnie z którym na jednej stronie boiska może przebywać tylko sześciu siatkarzy, a nieco później wprowadzono zasadę trzech odbić, które jeden zespół może wykonać. W 1947 roku w Paryżu powołano do życia Międzynarodową Federację Piłki Siatkowej (fr. *Fédération Internationale de Volleyball* – FIVB; sr. *Međunarodni odbojkaška federacija*). Jej powstanie miało ogromne znaczenie dla rozwoju siatkówki, ponieważ jej członkowie zajmowali się organizacją turniejów, a także dbali o przestrzeganie przepisów. Pierwszy międzynarodowy turniej siatkarski miał miejsce na Filipinach w 1913 roku, zaś w 1964 roku siatkówka zadebiutowała na igrzyskach olimpijskich [Krzykowski, Szostak 2016: 10–11].

Odmianą siatkówki jest siatkówka plażowa, która powstała niejako przez przypadek. W 1915 roku grupa przyjaciół chciała się zrelaksować na plaży na Hawajach. Przyjaciele oznaczyli linie na piasku, rozłożyli siatkę i rozegrali pierwszy w historii mecz siatkówki plażowej. Pierwszy profesjonalny klub tego rodzaju siatkówki powstał w 1922 roku i nazywał się *Santa Monica Beach Club*, natomiast pierwszy turniej odbył się po drugiej wojnie światowej. Od 1922 roku siatkówka plażowa jest dyscypliną olimpijską [KRZYKOWSKI, SZOSTAK 2016: 14]. Obowiązują w niej nieco inne reguły niż w klasycznej odmianie. Jeden zespół składa się tylko z dwóch graczy.

Obecnie siatkówka jest jednym z najpopularniejszych sportów zespołowych, zarówno w Polsce, jak i w Serbii. W Polsce pojawiła się nieco wcześniej niż w Serbii. Polska była jednym z czternastu krajów, które założyły Międzynarodową Federację Piłki Siatkowej [KRZYKOWSKI, SZOSTAK 2016: 10–

12]. Sport ten przynieśli do Polski amerykańscy i francuscy żołnierze. Na początku Polacy tylko obserwowali, jak grają obcokrajowcy, a następnie sami próbowali objąć piłkę między sobą. W 1919 roku rozegrano pierwszy mecz siatkówki w Warszawie, zaś rok później zorganizowano pierwszy turniej drużyn szkolnych w Łodzi. Jednak polskie reprezentacje, żeńska i męska, stosunkowo długo musiały czekać na możliwość wystąpienia na arenie międzynarodowej. Wydarzyło się to dopiero po drugiej wojnie światowej [KRZYKOWSKI, SZOSTAK 2016: 12–13]. Od tego czasu Polacy wywalczyli wiele ważnych tytułów, żeńska drużyna dwukrotnie zdobyła złoty medal mistrzostw Europy (2003, 2007), a męska – między innymi – złoto mistrzostw świata (1974), mistrzostw Europy (2009) oraz igrzysk olimpijskich (1976) [KALITA (red.) 2013: 87]. Polska męska reprezentacja jest także aktualnym mistrzem świata (2014).

Do Serbii siatkówka dotarła dzięki Williamowi Waylandowi, który był profesorem folkloru i sportów narodowych w Oakland, w Kalifornii. W 1924 roku przeprowadził on w Belgradzie i Nowym Sadzie serię wykładów na temat sportów amerykańskich. Mimo że siatkówka była znana Serbom już przed tym wydarzeniem, przyjmuje się, że przyjazd Waylanda oznaczał początek tego sportu na omawianym terytorium. W siatkówkę grali studenci na uczelniach oraz uczniowie w szkołach, a ponadto zawodnicy w ramach stowarzyszenia „Sokół”. Także Jugosławia uczestniczyła w tworzeniu Międzynarodowej Federacji Piłki Siatkowej. W 1951 rok żeńska seniorska reprezentacja zdobyła pierwszy w historii Jugosławii medal w rozgrywkach siatkarskich. Otóż na mistrzostwach Europy siatkarski zajęły trzecie miejsce [Istorija odbojke u Srbiji]. Podobnie Serbowie mają na swoim koncie sukcesy na europejskich i światowych turniejach. Jeszcze jako Jugosławia męska reprezentacja została w Sydney mistrzem olimpijskim.

Następnie wszystkie serbskie reprezentacje w różnych kategoriach wiekowych znajdowały się w światowej czołówce zespołów siatkarskich [Istorija odbojke u Srbiji].

Analiza wybranej terminologii siatkarskiej będzie w niniejszym artykule przeprowadzona w oparciu o *Słownik siatkówki* (sr. *Rečnik odbojke*), który znajduje się na oficjalnej stronie serbskiej federacji siatkówki (sr. *Odbojkaški savez Srbije*), oraz słownika opracowanego jako dodatek do serbskiego wydania książki „*Volleyball: steps to success*” w przekładzie Nevena Milivojevića („*Odbojka: koraci do uspeha*”, red. Sergej M. Ostojić). Do analizy polskich terminów będzie natomiast użyty internetowy *Wielki słownik języka polskiego*, a ponadto własne doświadczenia autorki, która już kilka lat zajmuje się siatkówką.

Jak zostało już napisane, William G. Morgan, twórca siatkówki, nazwał swój sport *mintonette*. Jednak grze bardzo szybko nadano inną nazwę, mianowicie *volley ball*. Bowiem w 1896 rok pewien amerykański student zwrócił uwagę na fakt, że zawodnicy przebijają piłkę nad siatką na drugą stronę boiska i dlatego ta dyscyplina powinna nazywać się *volley ball* [KENNY, GREGORY 2006: IX]. Należy natomiast zauważyć, że początkowo nazwę tę zapisywano jako *volley ball*, czyli dwa oddzielne słowa, a dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku przyjęto zapis łączny, tj. *volleyball* [KWIATKOWSKI 2017]. W języku polskim na określenie omawianej dyscypliny sportu używa się wyrażenia *piłka siatkowa*, z przymiotnikiem utworzonym od słowa *siatka*. Jednak dziś najczęściej korzysta się z krótszej formy – *siatkówka*. Zgodnie z tym, co zostało zapisane w *Wielkim słowniku języka polskiego*, możliwa jest tutaj uniwerbizacja [ŻMIGRODZKI (red.)], czyli zastąpienie co najmniej dwuczłonowej nazwy formą krótszą, jednowyrazową. *Siatkówka* w języku polskim oznacza również część oka, który w języku serbskim nazywa się *mrežnjača*. Z kolei w języku serbskim istnieje określenie *odbojka*. Jego znaczenie i

pochodzenie jest zupełnie inne niż w języku polskim. Podobnie jak w innych językach południowosłowiańskich, np. w słoweńskim czy chorwackim, wyraz ten pochodzi od czasownika *biti*, czyli *być*, z dodanym przedrostkiem *od* – *odbiti*, *odbijati* i *odbojka* [Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik...]. W przypadku siatkówki plażowej (en. *beach volleyball*) w języku serbskim funkcjonuje wyrażenie *odbojka na pesku*, co dosłownie tłumaczy się jako *siatkówka na piasku*. Natomiast w języku polskim stosuje się nazwę *siatkówka plażowa*, a więc wykorzystuje się przymiotnik rodzaju żeńskiego utworzony od rzeczownika *plaża*, dodany do słowa *siatkówka*. Często jednak pojawia się nazwa *plażówka*, również powstała w wyniku procesu uniwerbizacji.

Nazwa przyjęta dla dyscypliny sportu, będącej przedmiotem niniejszej analizy, stała się podstawą do utworzenia słów pochodnych. Mianowicie derywatów oznaczających nazwy graczy – w języku serbskim: *odbojkaš*, *odbojkašica*, oraz przymiotnika *odbojkaški*, który występuje z rzeczownikami we wszystkich trzech rodzajach. Oto kilka przykładów: z rzeczownikami rodzaju męskiego: *odbojkaški savez*, *odbojkaški tim*, *odbojkaški trener*, *odbojkaški teren*; z rzeczownikami rodzaju żeńskiego: *odbojkaška reprezentacija*, *odbojkaška liga*, *odbojkaška lopta*, *odbojkaška mreža*; oraz z rzeczownikami rodzaju nijakiego: *odbojkaško prvenstvo*, *odbojkaško takmičenje*, *odbojkaška pravila*. Podobnie rzecz ma się w języku polskim, otóż od słowa *siatkówka* powstały nazwy zawodników, tj. *siatkarz* i *siatkarka*, a także przymiotnik *siatkarski*, który również pojawia się obok rzeczowników wszystkich trzech rodzajów, jedynie w nieco innych przykładach. Z rzeczownikami rodzaju męskiego: *trener siatkarski*, *trening siatkarski*, *mecz siatkarski*, *związek siatkarski*; z rzeczownikami rodzaju żeńskiego: *siatkarska reprezentacja*, *liga siatkarska*; oraz z rzeczownikami rodzaju nijakiego: *boisko siatkarskie*. W niektórych z wymienionych

przykładów w języku serbskim, w języku polskim trzeba by wykorzystać wyrażenia utworzone z co najmniej dwóch rzeczowników z przyimkiem, a więc formy opisowe. Choćby zwroty typu *piłka siatkarska* czy *zasady siatkarskie* są pod względem gramatycznym poprawne, dla Polaków naturalniejszym jest powiedzieć *piłka do gry w siatkówkę* lub *piłka do siatkówki* oraz *zasady gry w siatkówkę*.

Oczywiście największy wpływ na terminologię siatkarską wielu języków ma język angielski. Jest to zrozumiałe ze względu na fakt, że siatkówka powstała w Ameryce, a także z uwagi na wyraźny wpływ anglicyzmów w niemal każdej sferze życia współczesnych społeczeństw. Jak pisze Jerzy Bartmiński w swoim artykule „*Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata* (sr. *Opozicija svoj : tuđ/stran i problem jezičke slike sveta*¹), w języku polskim istnieje sześć stopni procesu asymilacji wyrazów obcych [Bartmiński 2007: 44]. Podczas gdy w języku serbskim wyrazy przejęte z innych języków, tj. zapożyczenia językowe, są w pełni podporządkowane serbskiej wymowie i zapisowi [Gačević, Tasić 2014: 96], w języku polskim możliwe jest zachowanie oryginalnej ortografii wyrazów obcych oraz częściowo i całkowite asymilacje. Pierwszy stopień, który wymienia Bartmiński, to cytat, a więc wyraz obcy z zachowaną oryginalną fonetyką i ortografią, który się nie odmienia, ale w tekstach funkcjonuje także jako część polskich modeli gramatycznych [Bartmiński 2007: 44]. W terminologii siatkarskiej nie ma wielu takich przykładów, ale można wymienić chociażby wyrażenie *fair play*. Zachowany jest w nim angielski zapis, a także wymowa, można go jednak używać w zdaniach typu *grać fair play*. Elementy obce mogą mieć zachowaną ortografię i częściowo fonetykę, lecz

¹ Tłumaczenie artykułu Bartmińskiego z języka polskiego na język serbski: M. Bjeletić, SlovoSlavia, Belgrad 2011, opracował: D. Ajdačić.

odmieniać się zgodnie z zasadami języka polskiego [Bartmiński 2007: 44–45], np. wyrazy *time-out* czy *team* (*time-outu*, *time-oucie*, *teamu*, *teamie* itd.). Kolejny stopień asymilacji stanowią wyrazy, w których również zachowano angielską ortografię i częściowo fonetykę, i które – co więcej – podlegają polskim procesom derywacyjnym [Bartmiński 2007: 45], np. *set* > *setowy*. Bartmiński pisze też o wyrazach obcych, które zapisuje się tak, jak w języku angielskim, ale które pod względem morfologicznym i fonetycznym zostały spolonizowane [Bartmiński 2007: 45]. Jako przykład może posłużyć wyraz *coach* (*trener*), który coraz częściej pojawia się w użyciu. Ponadto istnieją zapożyczenia podporządkowane językowi polskiemu także graficznie [Bartmiński 2007: 45], np. *serwis* (en. *serve*), *blok* (en. *block*), a w końcu zupełnie dostosowane do polszczyzny [Bartmiński 2007: 45], np. *klub* (w tym przypadku: klub siatkarski). W języku serbskim z kolei adaptacje wyrazów obcych są szersze i całkowite, nie jest możliwe zachowanie angielskiej formy, np. *tajm-aut* czy *blok*.

W terminologii siatkarskiej istnieje szereg słów, które pochodzą z języka angielskiego i są zrozumiałe dla całego środowiska siatkarskiego, w związku z tym w większości przypadków nie ma potrzeby tworzenia synonimów w poszczególnych językach ojczystych. Do tej grupy zaliczyć można m.in.: *pipe*, *tie-break*, *time-out*. W języku polskim i języku serbskim stosowane są oczywiście w tym samym znaczeniu, różnice ujawnią się natomiast w zapisie, gdyż w języku polskich zachowana jest oryginalna, angielska ortografia², podczas gdy w języku serbskim dokonuje się transkrypcji: *pajp*, *taj-brejk*, *tajm-aut*. *Pipe* to atak z drugiej

² W języku polskim słowo *pipe* najczęściej pisze się tak, jak w języku angielskim, lecz czasem można zaobserwować transkrypcję, tj. *pajp*. Jednak nadal zapis oryginalny jest częstszą praktyką, *pajp* nie jest przyjęty w powszechnym użyciu.

linii boiska, najczęściej z szóstej strefy [Kolaković], *tie-break* jest określeniem na piąty set meczu, zaś *time-out* to przerwa w grze na prośbę trenera [Rečnik odbojke]. Rodzajem *time-outu* jest *przerwa techniczna*, której nazwa po serbsku brzmi: *tehnički tajm-aut*. Jest to automatyczna przerwa w grze, kiedy jedna z drużyn zdobędzie ósmy, a potem szesnasty punkt [Rečnik odbojke]. Zarówno w języku serbskim, jak i polskim, podane przykładowe wyrażenia odmieniają się zgodnie z zasadami tych języków, np.: *Nie grał pipe'a*. (sr. *Nije igrao pajpa*); *W ostatnich meczach zagraliśmy trzy tie-breaki*. (sr. *U poslednjim utakmicama smo odigrali tri taj-brejka*); *Trener poprosił o time-out dla swojej drużyny*. (sr. *Trener je zamolio za tajm-aut za svoju ekipu*).

Wśród terminów siatkarskich są też takie, które w języku polskim i języku serbskim mają jednakowy zapis, wymowę³ i znaczenie. Na potrzeby niniejszego artykułu wybrane zostały następujące przykłady: *as*, *blok*, *servis*⁴ oraz *set*. Wszystkie z wymienionych wyrazów, z wyjątkiem słowa *as*, pochodzą z języka angielskiego. *As* został bowiem przejęty z języka francuskiego [ŻMIGRODZKI (red.)]. Aby zrozumieć, czym jest *as*, trzeba zacząć od wyjaśnienia terminu *servis*. Pojęcie *servis* przeszło do terminologii siatkarskiej z języka angielskiego, a dokładniej pochodzi od czasownika *to serve*. Jest to element gry, którym rozpoczyna się każdy mecz i każdą akcją spotkania. Celem zawodnika serwującego jest bezpośrednio zdobycie punktu lub przynajmniej utrudnienie akcji przeciwnika [KOLAKOVIĆ]. To zagranie wykonuje się zza linii końcowej boiska [OSTOJIC (red.) 2012: 157]. W języku polskim jako synonim słowa *servis* stosuje się słowo *zagrywka*, które pochodzi od czasownika *zagrywać*, czyli zacząć grę. Istnieją

³ Analizie nie podlega tutaj akcent.

⁴ Z tą różnicą, że wyraz *servis* w języku serbskim zapisuje się z V – *servis*.

dwa rodzaje serwisu, mianowicie *smecz* (sr. *smječ servis*) i *flot* (sr. *flot servis*). O *smeczu* mówi się wtedy, gdy siatkarz skoczy wysoko, uderzając piłkę szybko i mocno, natomiast *flot* jest zagranie precyzyjniejszym, bez dużej rotacji i siły [Kolaković]. Wyrazy *flot* i *smecz* pochodzą z języka angielskiego i zostały podporządkowane językowi polskiemu oraz językowi serbskiemu. Jednakże dla terminu *smecz* istnieje w obu tych językach synonim. Po serbsku można powiedzieć *skok servis*, z kolei po polsku *zagrywka z wysoko*. Punkt zdobyty bezpośrednio z zagrywki to *as* [Ostojic (red.) 2012: 155].

Wspomniany już wyraz *blok* (en. *block*) oznacza akcję jednego, dwóch lub trzech zawodników, którzy próbują rękoma zatrzymać lub utrudnić zagranie przeciwnika [Ostojic (red.) 2012: 155]. W języku serbskim wyróżnia się *aktivni blok*, kiedy gracze zdobywają bezpośredni punkt, oraz *pasivni blok*, którym amortyzują atak rywala i umożliwiają swojej drużynie obronę w polu [Kolaković]. Termin *blok* funkcjonuje także w języku polskim, podobnie istnieje *blok aktywny* i *blok pasywny*, przy czym wyrażenia *blok aktywny* używa się bardzo rzadko. Kiedy zespół zdobywa punkt blokiem, jest oczywistym, że jest to blok aktywny, i nie trzeba tego podkreślać.

Set jest słowem pochodzącym od angielskiego rzeczownika *set* i ma w języku polskim i języku serbskim zachowaną oryginalną ortografię oraz znaczenie, i co więcej, w wymienionych językach nie istnieje dla niego synonim. *Set* oznacza część meczu [Ostojic (red.) 2012: 157]. W klasycznej, tj. halowej, odmianie siatkówki spotkanie wygrywa ta drużyna, która zwycięży w trzech setach. Aby wygrać set, trzeba uzyskać 25 punktów, przy co najmniej dwupunktowej przewadze nad rywalami [Rečnik odbojke]. W siatkówce plażowej natomiast gra się do dwóch wygranych setów i do 21 punktów w każdym z nich, także z co najmniej dwoma punktami przewagi nad przeciwnikami. Przy czym w trzecim

secie w siatkówce plażowej i piątym w siatkówce halowej do zwycięstwa potrzeba 15 punktów.

Wymienione terminy: *as*, *blok*, *set* i *serwis* podlegają polskiej i serbskiej deklinacji. Np.: *W dzisiejszym meczu mieliśmy siedem asów.* (sr. *U današnjoj utakmici smo imali sedam asova*); *Blokiem zatrzymali akcję przeciwnika.* (sr. *Blokom su zaustavili akciju protivnika*); *Zagraliśmy pięć setów.* (sr. *Odigrali smo pet setova*); *Poppełnił błąd w serwisie.* (sr. *Napravio je grešku u servisu*). Co więcej, od wyrazu *serwis* powstał przymiotnik. Można powiedzieć *błąd serwisowy* (sr. *servisna greška*), *pole serwisowe* (sr. *servisna zona*), a w języku polskim także *as serwisowy*. W polskiej terminologii siatkarskiej funkcjonuje ponadto określenie *piłka setowa*, tj. ostatnia piłka w secie. Wykorzystany został tu przymiotnik powstały od słowa *set*.

Większość osób, które zajmują się obecnie siatkówką, posługuje się językiem włoskim. Trenerów z Włoch zalicza się do grona najlepszych trenerów na świecie, zaś włoska Serie A jeszcze kilka lat temu była bez wątpienia najlepszą i najbardziej prestiżową ligą na świecie. Selekcjonerzy i siatkarze z Włoch mieli bardzo duży wpływ na rozwój tego sportu, przede wszystkim na początku XXI wieku. Mimo to stosunkowo niewiele włoskich słów dotyczących siatkówki przyjęło się w innych językach. Najważniejszym wyrazem, który przeniknął do międzynarodowej terminologii siatkarskiej z języka włoskiego, jest *libero*. Termin ten stosuje się obecnie we wszystkich językach europejskich, włączając angielski, polski i serbski. W języku włoskim *libero* oznacza *wolny*, *swobodny*. Określenie *libero* wykorzystywane jest w siatkówce od 1996 roku, kiedy wprowadzono *libero* do gry [Kenny, Gregory 2006: XV]. Według definicji Międzynarodowej Federacji Piłki Siatkowej *libero* to zawodnik grający w obronie, który od pozostałych odróżnia się kolorem stroju, ponadto nie może on zagrywać, blokować ani atakować piłki.

Jego głównym zadaniem jest obrona w polu [FIVB]. *Libero* to przykład terminu, który ma charakter międzynarodowy i nie da się go zamienić żadnym innym słowem. Co ciekawe, w języku serbskim wyraz *libero* odmienia się przez przypadki, podczas gdy w języku polskim nie. Zgodnie z zasadami gramatycznymi mógłby podlegać deklinacji, jednak dla użytkowników języka polskiego zdanie typu *Nie ma libera na boisku* (sr. *Nema libera na terenu*) brzmi nienaturalnie. Najprawdopodobniej powodem tego jest fakt, że *libero* jest wyrazem obcym. Co więcej, używa go relatywnie niewielu Polaków – jedynie ci, którzy w jakiś sposób są związani z siatkówką. Podobnie sytuacja wyglądała, kiedy w języku polskim pojawiły się słowa takie, jak *studio* czy *radio*, które wówczas funkcjonowały tylko w mianowniku. Według *Wielkiego słownika języka polskiego* dziś odmieniają się one przez przypadki [ŻMIGRODZKI (red.)], w związku z czym można przypuszczać, że w przyszłości w powszechnym użyciu termin *libero* także będzie się odmieniać.

Co warte podkreślenia, serbskie słownictwo związane z siatkówką obejmuje wyrazy, których nie ma w terminologii polskiej, i odwrotnie. Takich przykładów nie ma wielu, lecz te, które się pojawiają, świadczą o zjawisku neologizacji w języku sportu. Jednym z bardziej interesujących terminów w serbskim nazewnictwie siatkarskim jest *upijač*, który jest określeniem ratowania piłki w obronie [Joksimović]. W tłumaczeniu na język polski oznacza *bibularz*, jednak słowo to nie funkcjonuje w środowisku siatkarskim. Co więcej, Serbowie wypracowali dwa rodzaje *upijača*, mianowicie *sun* i *klasični upijač*. W pierwszym przypadku siatkarz rzuca się na parkiet, tak jakby wskakiwał do wody, jedną rękę ma wyciągniętą i obróconą do dołu. Jego dłoń dotyka boiska, a piłka uderza o grzbiet ręki i tym samym zostaje w grze. *Klasični upijač* różni się od *sun* jedynie wcześniejszym odegraniem [Joksimović]. Ponieważ w ostatniej chwili zawodnik odchyła górną część tułowia oraz golenie, a jego ciało przypomina *bibularz*, inaczej suszkę do

atramentu, ten rodzaj obrony piłki nazywany jest w języku serbskim właśnie *upijač*. W języku polskim zaś nie istnieje specjalne określenie dla tego rodzaju techniki defensywnej. Można ją opisać słowem o znacznie szerszym zakresie znaczeniowym, tj. *pad*. W tym wypadku gracz rzuca się na plac gry, by bronić piłkę, ale nie ma znaczenia, czy do obrony użyje nogi, ręki czy którejkolwiek innej części ciała. Serbski *upijač* nazywa konkretny, odrębny sposób obrony piłki na swojej stronie boiska. W języku polskim w tym przypadku często stosuje się także formy opisowe, np. *Zawodnik rzucił się w obronie*.

W serbskim *Słowniku siatkówki* (sr. *Rečnik odbojke*), który jest podstawą analizy w niniejszym artykule, nie odnotowano żadnego terminu na określenie spektakularnego bloku, dzięki któremu zawodnicy zatrzymują atak drużyny przeciwnej. Natomiast w polskiej terminologii siatkarskiej już od dawna funkcjonuje rzeczownik *czapa*, który jest zgrubieniem innego rzeczownika, mianowicie *czapka*, i oznacza wyżej wspomniany spektakularny blok. Obecnie siatkarze, trenerzy, komentatorzy i kibice bardzo często używają tego słowa, mimo że w odczuciu osób, które nie mają żadnego związku z siatkówką, może brzmieć jak kolokwializm.

W serbskiej terminologii związanej z siatkówką interesujące jest także pojęcie *kuvanje*, tj. *gotowanie*. Pochodzi ono od czasownika *kuvati*, czyli *gotować*, i wydawać by się mogło, że nie ma ono nic wspólnego ze sportem. Jednakże Serbowie wykorzystali je jako nazwę rodzaju ataku, kiedy siatkarz, najczęściej rozgrywający, nie stosując się do zasady trzech odbić, już przy drugim kontakcie z piłką przebiję ją na drugą stronę boiska, w niebronioną jego część. Klasowy rozgrywający robi to nieoczekiwanie, zachowując się tak, jakby chciał odegrać piłkę do innego zawodnika w zespole, i dopiero w ostatnim momencie przerzuca piłkę na stronę rywali [Rečnik odbojke]. Mistrzem tego zagrania był Serb, Nikola

Grbić, obecny trener męskiej reprezentacji Serbii, niegdyś zaś jeden z najlepszych rozgrywających na świecie. W języku polskim w tym przypadku stosuje się wyraz *kiwka*, od czasownika *kiwać*. Jednak ma ona nieco szersze znaczenie, gdyż nie jest terminem wyłącznie siatkarskim, stosuje się go bowiem w sporcie w ogóle, np. w piłce nożnej. Według *Wielkiego słownika języka polskiego* słowo *kiwać* oznacza: uderzając piłkę, unikać przeciwnika [ŻMIGRODZKI (red.)].

Wart uwagi jest również serbski rzeczownik odczasownikowy *pecanje* (pl. *wędkowanie*). Powstał on od czasownika *pecati*, tj. wędkować, łowić ryby. W terminologii siatkarskiej oznacza dotknięcie siatki, która dzieli dwie połowy boiska, którąkolwiek częścią ciała [Odbojkaški klub Crnjanjski Beograd¹. Do 2014 roku dotknięcie siatki było dozwolone, z wyjątkiem jej górnej taśmy, lecz podczas kongresu Międzynarodowej Federacji Piłki Siatkowej ustalono, że błędem będzie każdy bezpośredni kontakt z siatką [PZPS 2014]. W języku polskim nie ma osobnego określenia na tego rodzaju błąd, mówi się po prostu *dotknięcie siatki*, czyli używa się rzeczownika utworzonego na podstawie czasownika *dotykać*, z dopełniaczem rzeczownika *siatka*.

Na koniec analizy terminologii siatkarskiej w języku polskim i języku serbskim zostały wybrane nazwy pozycji, na których zawodnicy występują na boisku. Istnieje pięć takich pozycji, mianowicie: *atakujący*, *przyjmujący*, *rozgrywający*, *środkowy bloku* i *libero*⁵, po serbsku: *korektor*, *primač*, *dizač*, *srednji bloker* i *libero*. Środkowy to gracz, którego głównym zadaniem jest blokowanie lub przynajmniej utrudnianie akcji przeciwnika [OSTOJIC 2012: 155], jednak on sam także może

⁵ Znaczenie, pochodzenie i cechy językowe terminu *libero*, a także rola *libero* na boisku zostały opisane we wcześniejszej części niniejszego artykułu, przy okazji omawiania wpływu języka włoskiego na terminologię siatkarską.

atakować. W języku polskim w powszechnym użyciu funkcjonuje termin *środkowy*, jednak pełna nazwa to *środkowy bloku*. Przymiotnik *środkowy* pełni tutaj funkcję rzeczownika, a dodany został do niego dopełniacz rzeczownika *blok*. W języku serbskim natomiast najczęściej stosuje się określenie *bloker*, przy czym oficjalna nazwa brzmi: *srednji bloker*. Pochodzi ona od czasownika *blokirati* (pl. *blokować*), z dołączonym przymiotnikiem *srednji*. *Środkowy* i *srednji* stanowią część nazwy omawianej pozycji, ponieważ zawodnik w czasie akcji znajduje się na środku siatki. W obydwóch języka istnieją nazwy dwuczłonowe, lecz wydają się one nieco zbyt długie, zwłaszcza dla komentatorów sportowych, którzy podczas transmisji telewizyjnych muszą szybko opisywać sytuację na boisku, dlatego chętniej i częściej stosowane są krótsze warianty. W nich z kolei – jak można zaobserwować – w języku serbskim akcent położony jest na fakt, że zawodnik na tej pozycji ma blokować zagrania rywali, podczas gdy w nazewnictwie polskim ważniejsze jest to, że swoje zadanie wykonuje, stojąc na środku siatki.

Podstawowym organizatorem gry na boisku siatkarskim jest rozgrywający, po serbsku *dizač*. Ma on największy wpływ na grę swojego zespołu, ponieważ – przynajmniej w teorii – odgrywa on każdą drugą piłkę i kieruje ją do atakującego [Grozdanović]. Polski termin *rozgrywający* powstał od czasownika *rozgrywać*, tj. podając sobie nawzajem piłkę, stwarzając jakąś sytuację w grze [ŻMIGRODZKI (red.)]. Z kolei serbskie określenie *dizač* pochodzi od czasownika *dizati* (pl. *dźwigać*, *podnosić*, *budować*, *wznosić* [FRANČIĆ 1987: 173]. W siatkówce *dizanje* oznacza odbijanie piłki dwiema rękoma nad głową [Rečnik odbojke]. Synonimem słowa *dizač* jest w tym przypadku *tehničar* [Grozdanović], co pochodzi od wyrazu *tehnika*, czyli po polsku *technika*, *umiejętność*.

Najważniejszym atakującym w zespole siatkarskim jest gracz, który stoi na boisku po przekątnej z rozgrywającym.

Jego głównym zadaniem jest zdobywanie atakiem punktów dla swojego zespołu [KOLAKOVIĆ]. W języku polskim zawodnik ten nazywa się *atakujący*. Nazwa powstała na podstawie czasownika *atakować*, a więc koncentruje się na roli, którą atakujący ma do spełnienia. Nie jest zaś ważne, w którym miejscu na boisku się on znajduje. Jest to o tyle interesujący przykład, że w wielu językach określenie tej pozycji wiąże się właśnie z faktem, że gracz stoi po przekątnej z rozgrywającym. Na przykład po włosku mówi się *opposto*, co oznacza *naprzeciwko*. W języku angielskim z kolei bierze się pod uwagę i rolę zawodnika, i jego miejsce na placu gry – stąd nazwa *opposite hitter* [Kolaković] – przy czym najczęściej korzysta się tylko ze słowa *opposite*. Jednakże najciekawszym wydaje się serbski termin, tj. *korektor*. W powszechnym użyciu oznacza on przedmiot używany do makijażu, a także osobę, która poprawia błędy. W języku polskim wyraz *korektor* również nazywa przedmiot stosowany do wykonywania makijażu, a ponadto przyrząd szkolny, którym można zatuszować błąd w tekście pisanym ręcznie. W serbskiej terminologii siatkarskiej *korektor* pojawił się najprawdopodobniej z uwagi na rolę, którą ma do spełnienia siatkarz występujący na tej pozycji. Nie chodzi jednak tylko o atakowanie piłki, ale o to, że swoim atakiem zawodnik ma dokonać korekty tzw. trudnych piłek, które rozegrane zostały po złym przyjęciu czy w innych niełatwych sytuacji [Kolaković].

W drużynie siatkarskiej jest jeszcze jedna pozycja, mianowicie przyjmujący, który po serbsku nazywa się *primač servisa*. Określenie tego zawodnika jest bardzo podobne w omawianych językach, a wskazuje na główne zadanie siatkarza na boisku, tj. przyjęcie serwisu. Przyjmujący musi przyjmować zagrywkę przeciwnika, ale sam także może atakować, zagrywać i blokować [KRZYKOWSKI, SZOSTAK 2016: 32]. Polski wyraz powstał od czasownika *przyjmować*, co

w terminologii sportowej oznacza: „*reagować na podanie piłki lub krążka w sposób odpowiedni ze względu na zasady i cel danej gry*” [ŹMIGRODZKI (red.)]. Podobne jest pochodzenie serbskiego określenia *primač*, pochodzącego od czasownika *primati*. Do rzeczownika *primač* dodaje się dopełniacz słowa *servis*, jednak najczęściej używa się tylko wyrazu *primač*.

Siatkówka jest obecnie jednym z najpopularniejszych sportów zespołowych, zarówno w Serbii, jak i w Polsce. W niniejszym artykule dokonano porównania wybranych terminów w języku polskim i języku serbskim, które związane są z siatkówką. Siatkówka powstała w Ameryce i do dwóch wymienionych krajów słowiańskich dotarła z Zachodu, dlatego wpływ anglicyzmów na terminologię siatkarską tych języków jest wyraźnie zauważalny i jednocześnie zupełnie zrozumiały. Jako przykłady wyrażen pochodzenia angielskiego, które funkcjonują w powszechnym użyciu w środowisku siatkarskim, zostały podane: *pipe*, *time-out* i *tie-break* oraz *blok*, *set* i *serwis*. Wszystkie te słowa mają jednakowe znaczenie w języku polskim i języku serbskim, jednak pierwsza grupa terminów różni się w zapisie, podczas gdy w drugiej zapis jest taki samy w obydwóch językach. Znacznie mniejsze są wpływy języka włoskiego, ale z pewnością wart wspomnienia jest wyraz *libero*, który świat siatkarski zawdzięcza Włochom. Porównanie serbskich i polskich nazw poszczególnych pozycji, na których grają siatkarze, pokazało, że nie powstały one według tych samych schematów. Niezwykle ciekawym jest w języku serbskim termin *korektor* na określenie zawodnika, który atakuje. Na podstawie analizy przedstawionej w tej pracy można zauważyć, że serbskie nazewnictwo siatkarskie wydaje się bogatsze i bardziej interesujące niż polskie, ponieważ istnieje w nim więcej precyzyjnych określeń. Np. w języku polskim słowo *pad* stosuje się do każdej obrony piłki w polu, jeżeli tylko zawodnik rzuci się na boisko, podczas gdy w języku serbskim

występują różne określenia (m.in. *klasični upijač* i *sun*), w zależności od części ciała, którą siatkarz tę piłkę broni.

Siatkówka jest i w Polsce, i w Serbii sportem stosunkowo młodym – pojawiła się w tych krajach relatywnie niedawno. Mimo to oba narody stworzyły własne, nowe, a przy tym interesujące terminy. Choć może się wydawać, że siatkarska, względnie sportowa, terminologia nie jest wystarczająco ciekawa, w rzeczywistości jest. W niniejszym artykule przeanalizowane zostały wyrażenie wybrane przez autorkę, jednak słownictwo związane z siatkówką jest znacznie bardziej rozbudowane i złożone, a praca ta może być podstawą do dalszych badań.

Literatura

- BARTMIŃSKI 2007 – Jerzy Bartmiński: *Opozycja swój/obcy a problem językowego obrazu świata*, [w]: „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” / Red. B. Paprocka, Lublin, s. 35–60.
- FIVB – FIVB: *Libero*, [w]: Rečnik odbojke, <http://www.ossrb.org/recnik-odbojke?_lat=1>, data dostępu: 10.03.2018.
- FRAN: SLOVARJI INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK... – *Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, <<http://fran.si/>>, data dostępu: 09.03.2018.
- FRANČIĆ 1987 – Viliam Frančić: *Słownik serbsko-chorwacko polski, tom I, A – M*, Warszawa.
- GAČEVIĆ, TASIĆ 2014 – Radojko Gačević, Milan Tasić: *Gramatika srpskog jezika*, Beograd.
- GROZDANOVIĆ – Lazar Grozdanović: *Dizač*, [w]: Rečnik odbojke, <http://www.ossrb.org/recnik-odbojke?_lat=1>, data dostępu: 10.03.2018.
- ISTORIJA ODBOJKE U SRBIJI – *Istorija odbojke u Srbiji*, <<https://arhivirano.ossrb.org/savez/informacije/istorijat-odbojke-u-srbiji.html>>, data dostępu: 10.03.2018.
- JOKSIMOVIĆ – Saša Joksimović: *Upijač*, [w]: Rečnik odbojke, <http://www.ossrb.org/recnik-odbojke?_lat=1>, data dostępu: 10.03.2018.
- KALITA (red.) 2013 – *Przegląd sportowy: Album siatkarski – polska siatkówka* / Red. M. Kalita, Warszawa.
- KENNY, GREGORY 2006 – Bonnie Kenny, Cindy Gregory: *Volleyball: steps to success*, Champaign.
- KOLAKOVIĆ – Igor Kolaković: *Aktivni blok, Korektor, Pajp, Pasivni blok, Servis, Flot servis, Skok (smeč) servis*, [w]: *Rečnik odbojke*, <http://www.ossrb.org/recnik-odbojke?_lat=1>, data dostępu: 10.03.2018.
- KRZYKOWSKI, SZOSTAK 2016 – Krzysztof Krzykowski, Adam Szostak: *Encyklopedia siatkówki. Technika, zasady, siatkarze*, Warszawa.
- KWIATKOWSKI 2017 – Olgierd Kwiatkowski: *Jak wymyślono siatkówkę?*, <<http://www.newsweek.pl/styl-zycia/siatkowka-skad-sie-wziela,-artykuly,415000,1.html>>, data dostępu: 10.03.2018.
- ODBOJKAŠKI KLUB CRNJANJSKI BEOGRAD – *Popularni izrazi*, [w]: Odbojkaški klub Crnjanjski Beograd, <<http://www.okcrnjanski.rs/popularni-izrazi>>, data dostępu: 11.03.2018.

- OSTOJIC (red.) 2012 – *Rečnik*, [w]: *Odbojka: koraci do uspeha* / Red. Sergej M. Ostojic, Beograd.
- PZPS 2014 – *Dotkniecie siatki – Kongres FIVB zmienia przepisy*, [w]: PZPS – Polski Związek Piłki Siatkowej, <<http://www.pzps.pl/Dotkniecie-siatki-Kongres-FIVB-zmienia-przepisy,p,407.html>>, data dostępu: 08.04.2017.
- REČNIK ODBOJKE – *Dizanje, Kuvanje, Set, Taj-brejk, Tajm-aut, Tehnički tajm-aut, Tehničar*, [w]: Rečnik odbojke, <http://www.ossrb.org/recnik-odbojke?_lat=1>, data dostępu: 10.03.2018.
- ŽMIGRODZKI (red.) – *Wielki słownik języka polskiego* / Red. P. Żmigrodzki, < www.wsjp.pl>, data dostępu: 09.03.2018.